

Når skal vi si fra?

Varslerrollen er i fokus. Fra flere sammenhenger, også innenfor Forsvaret, har vi de siste årene sett eksempler på kritikkverdige forhold som er blitt avdekket ved at enkeltpersoner har varslet om det de har visst. Dette nummeret av PACEM setter søkelyset på varslerrollen. Vi har fått forfatteren og journalisten Jon Hustad til å reflektere over tematikken og gi noen føringer for hvordan han tenker seg varslerrollen. Bakgrunnen for dette er at Hustad tidligere i år gav ut en bok om professor i pediatri, Ola Didrik Saugstad. Saugstad varslet om et forhold som han mente brøt med klare forskningsetiske prinsipper og i tillegg kunne være en medvirkende årsak til en ung gutts død. Selv om Saugstad på denne måten fremviste integritet og mot til å si fra om klanderverdige forhold, ble reaksjonene fra omgivelsene svært ubehagelige. Negative sanksjoner fra overordnede og kollegaer truet en periode både hans personlige helse og hans videre karriere. Ut fra varsleren Saugstads historie er Jon Hustads klare konklusjon denne:

Difor er mitt råd til alle som lurar på om de bør varsle; gjer det ikkje. Og til deg som likevel gjer det, forvent ikkje å møte ros og vennskap, og sjå for all del ikkje på deg sjølv som krigar for den gode saka.

I følge Hustad vil omkostningene med å varsle innebære et for stort offer for de fleste av oss. Det etiske dilemmaet knyttet til varslerrollen blir på bakgrunn av Saugstads historie, ytterligere skjerpet. Et hvert samfunn trenger bevisste mennesker som kan varsle om kritikkverdige forhold som truers andres liv og sikkerhet. Likevel, dersom prisen for denne type varsling er så høy at varslerens egen fremtid står på spill, kan vi da forvente, enn si oppmuntre mennesker til å stå frem med det de vet? Når skal vi si fra og til hvilken pris? Det er et av de spørsmålene vi ønsker å stille våre lesere i dette nummeret av PACEM.

Kaptein Morten Hougen skrev på KS 2 ved Luftkrigsskolen, 2005, hovedoppgaven «Varslere, fremmede fugler i Forsvaret». Hensikten med oppgaven var å belyse problemer knyttet til det å skulle varsle om lov og regelbrudd i Forsvaret. Problemstillingen var: *Hvorfor griper omgivelsene ikke inn når en kollega bryter grensen for akseptabel atferd?* Artikkelen i PACEM baserer seg på deler av hovedoppgaven og det han kaller for integritetskryp, det at vi i en gitt sammenheng gradvis endrer oppfatning av hva som er rett og galt. Hougen legger vekt på at en internalisert etisk forankring i større grad vil motvirke risikoen for integritetskryp enn en eksternalisert etisk forankring. Han påpeker at om det i en situasjon er tvil om hva som er rett og galt på grunn av integritetskryp eller

sosialisering, framstår det svært krevende å skulle gå inn i rollen som varsler. En varsler må ofte måtte bryte ut av gruppen for å varsle, noe som vil kunne skape en følelse av illojalitet og følelse av økt risiko.

Forsvarsministeren la 18. september fram handlingsplanen for holdninger, etikk og ledelse. Planen skal medvirke til at holdninger, ledelse og etikk i enda større grad inngår i profesjonsidentiteten og yrkesstoltheten. Ministeren vektla i sin innledning, som kan leses i sin helhet lenger bak, at et sentralt tema i handlingsplanen er fokuset på ledere som rollemodeller:

Fordi vi erkjenner at vi som ledere har et ekstra stort ansvar. Dalseideutvalget påpeker at det er ledernes ansvar at normene etterleves og at organisasjonen innrettes slik at det faktisk er mulig å kontrollere at normene følges. Vi som ledere må forstå vår oppgave som rollemodeller og kulturbærere. Vi skal gi ros gjennom medarbeidersamtaler og i det daglige for atferd som viser godt etisk skjønn. Vi må ta belastningen det er å håndtere kritikkverdige forhold. I den forbindelse vil jeg fremheve at vi i tillegg skal etablere et varslingsystem hvor alle ansatte kan ha et sted å henvende seg uten frykt for sanksjoner. Dalseideutvalget anbefaler også at det bør vurderes å etablere et etisk råd på ledernivå. Jeg mener at et slikt råd skal ha som formål å diskutere aktuelle og mulige dilemmaer som vi står overfor i vårt daglige arbeid. Jeg vil gi anerkjennelse til FLO som allerede har tatt et slikt initiativ.

Vi er også glad for at vi har fått med en artikkel av dosent i religionsvitenskap, Jan Opsal, som med utgangspunkt i John Mbitis arbeid med afrikansk tidsperspektiv drøftet forholdet mellom «målt tid» og «fylt tid» og de følgene denne spenningen får for planlegging og forventninger om endringer i afrikanske sammenhenger. Innsikt i afrikanske måter å forholde seg til tid på er en vesentlig kompetanse for alle som skal leve og fungere i afrikanske kontekster, også for norsk militært personell med oppdrag i Afrika.

Major Harald Høiback spør hvordan det militære ethos påvirker anvendbarheten av norske militære styrker. Er offiserer en yrkesgruppe som tar det arbeidet som er best betalt, blir statens finansielle evne til å betale lønninger viktigst. Oppfatter man derimot offiserer som en profesjonsgruppe, blir oppdragsgivers evne til faglige drøftinger og til å finne de gode argumenter langt viktigere.

Pensjonert stabsprest i Hæren, Vidar Vik, skriver om Akershus Slottskirke i unionstiden, og er opptatt av at vi fortsatt må forvalte Slottskirken i den tradisjon den er vigslet til. Prest ved Forsvarets Skolesenter, Nils Terje Lunde, stiller spørsmål om forholdet mellom statskirkeordningen og feltpresttjenesten og konkluderer med at en statlig organisert og finansiert feltpresttjeneste prinsipielt kan begrunnes uavhengig av statskirkeordningen.

God lesning!

*Paul Otto Brunstad
Are Eidhamar*

Om varslaren

Berre den som kan kaste den fyrste steinen, bør ta på seg varslarrolla.

AV JON HUSTAD

Nowadays men often feel that their (...) lives are a series of traps. They sense that within their everyday worlds, they cannot overcome their troubles, and in this feeling, they are often quite correct (Mills, 1959. s. 3).

Slik byrjar C. Wright Mills teoriklassikaren *The Sociological Imagination* frå 1959. Observasjonen er meint ålment, men truleg er den òg ei svær presis skildring av dei kjenslene ein kvar varslar – *the whistleblower* – må hyse når det står på som verst.

Underskrivne har ikkje nokon omfattande forskarkompetanse på dette som må seiast å vere ein relativt ny språkkonstruksjon – men som truleg har vore ein del av menneskeslekta sidan samfunn oppstod – det amerikanarane altså kallar «fløyteblåsar», men som på norsk ser ut til å etablert seg under nemninga «varslar.»

Mi erfaring er på feltet at eg har skrivne éi bok om ein konkret varslar, professor Ola Didrik Saugstad. Utover dette har eg drive ein del journalistikk om personar som er vorte forfølgde av dette som så ofte vert kalla «systemet». Her vil eg på basis av personleg røynsle og noko sosiologisk teori prøve å kome med nokre meir eller mindre ålmenne refleksjonar rundt temaet.

Sidan eg går ut i frå at ein del av lesarane har lese lite om problematikken, vil eg repetere, men med noko ulike vinklar, det eg meiner er dei viktigaste poenga fleire gonger. Eg reknar med å møte forståing for det frå lesarar av eit militært tidsskrift. Verdien av drill kan ikkje overvurderast.

Mi halding er mykje denne, og ho er diverre nokså banal: Ja, varsling er av og til nyttig, men det er nær uråd, truleg heller ikkje ynskjeleg, å lage eit regelverk som gjev alle som varslar eit omfattande nok vern. Mellom anna er fenomenet for komplekst til det, noko som elles syner seg i litteraturen om problemet. Det har til dømes etter mitt syn ikkje etablert seg nokon omforeint de-

finisjon på kva ein varslar er for noko. Fleire definisjonar har nærast noko paradisk ved seg.

Fafo-forskarane Marit Skivens og Sissel Trygstad, som har skrive notatet *Varsling i norsk arbeidsliv*, eit av dei få døma på norsk forskning kring fenomenet, har gjeve denne definisjonen:

1) En arbeidstaker sier ifra 2) til en person eller instans som kan gjøre noe, 3) om et begrunnet kritikkverdig forhold på arbeidsplassen, og 4) at arbeidstaker har sagt ifra på arbeidsplassen, uten at det innen rimelig tid har resultert i diskusjoner om eller endringer i det kritikkverdige forholdet. Sistenevnte kan fravikes (Skivens, Trygstad, 2005, s. 19).

Problemet med ein slik definisjon er at han gjer dei fleste arbeidstakarar til varslarar. For kven har vel ikkje opplevd noko som samsvarar med denne definisjonen? Sett på spissen: Ein lærar som seier frå om mangel på kritt, og som ikkje oppnår å verte høyrd, vil her vere ein varslar. Og dersom vi alle er varslarar... vel, då er ingen varslar.

Mangel på gode definisjonar har likevel ikkje vore til hinder for mykje forskning om kven varslaren er. Litteraturen er her omfattande. Hovudkonklusjonen om kven vedkomande arketypisk er, ser omtrent ut til å vere denne: «Det er helst ein mellomaldrande eller litt eldre, lett nevrotisk og svært intelligent mann med ein tendens til å dyrke outsiderrolla». (Ei bok eg særleg vil tilrå om temaet, er C. Fred Alford's *Whistleblowers: Broken Lives and organizational Power*).

Frå ein ståstad finn eg eit slikt funn lite forklarande. Det vert for ålment. For nett det same kan seiast om dei dyktigaste professorane i matematikk, gode forfattarar, nobelprisvinnarar og så vidare. Det eit slikt funn viser, er at på lik linje med nobelprisvinnarar, professorar i matematikk og gode forfattarar, er dei vi oppfattar som varslarar personar som vert sett i kraft av å vere dyktige, analytiske, urolege og velartikulerte.

Truleg er konklusjonen òg delvis feil. Dei fleste forskingsprosjekt er naturleg nok gått føre seg etter at varslinga har skjedd og på personar som på eit eller anna vis er vorte aksepterte som varslarar. Forskinga har med andre ord ikkje teke – eller kunne teke – høgde for at det er langt fleire som varslar enn som vert høyrde.

Frå ein annan ståstad meiner eg likevel at funnet til ei viss grad er til hjelp når vi skal prøve å finne varslaren, eller meir presist – den *nyttige* varslaren. For, vil eg påstå, ein nyttig og *reell* varslar vert du ikkje før du kan og har sjølvtilitt nok til føre ein prinsipiell og gjennomtenkt argumentasjon for at nett du av samfunnet rundt deg skal forvente å verte oppfatta og godkjent som varslar, og at dette samfunnet i sin tur ser deg som varslar.

Sagt på ein annan og noko pretensjøs måte: Eg meiner altså at fenomenet må forståast vidt syntaktisk meir enn isolert semantisk.

Nett her ligg årsaka til at eg var villig til å skrive historia om Ola Didrik Saugstad. Bakgrunnen for boka er denne: Forlaget Spartacus tok kontakt med meg og spurde om eg ville møte ein person som etter deira syn var ein varslar og det difor burde skrivast bok om. Eg takka ja til eit slikt møte, men eg var skeptisk. Eg rekna med at eg på ny skulle få høyre meir eller mindre velgrunna sutring frå ein person som meinte seg utrettvist handsama, men som ikkje sjølv var i stand til å forklare kvifor.

Difor vart eg noko forundra då eg møtte opp på forlaget, og det synt seg at personen det var snakk om, var professor i pediatri Ola Didrik Saugstad. Sidan eg hadde møtt han ein gong før, visste eg ein del om Saugstad. Eg hadde intervjuja han for Morgenbladet då eg i si tid var tilsett i den avisa. Mellom anna visste eg at han var ein av Noregs gjennom tidene internasjonalt mest siterte forskarar. Eg visste òg at han i kraft av å vere sjef for Pediatrisk forskningsinstitut ved Rikshospitalet og UiO hadde uoffisiell norsk rekord i produksjon av doktorandar.

Sagt på ein annan måte: Det verka nesten for utruleg at han skulle vere ein varslar. Eg hørde så på det han hadde å fortelje og fekk tilgang på dokumenta i saka, og eg vart altså overtydd om at han var ein reell varslar.

Historia er i korte trekk denne: Saugstad hadde åtvare mot eit forskingsprosjekt på lungesjuka småborn. Han meinte prosjektet var dårleg og farleg. Sjefen ved Barneavdelinga ved Rikshospitalet overkøyrde Saugstad og tok ansvaret for prosjektet. Minst eit born døydde for tidleg grunna forskinga. Då Saugstad vart klar over det, sa han frå til leiinga ved Rikshospitalet og ved Det medisinske fakultet. Det gjekk som ein kynisk nok kunne vente:

For å ha sagt ifra, ble han baktalt av sine kollegaer, omtalt som hevngjerrig og forsøkt frosset ut fra sin arbeidsplass. Han ble beskyldt for løgn av dekanatet ved Det medisinske fakultet og refset av Rikshospitalets ledelse. Han ble truet med søksmål, anklaget for forskningsjuks og utsatt for en helt spesiell prosess i regi av Forskningsrådet. I tillegg ble han fortalt at han karriere som internasjonal forsker ville bli ødelagt (Hustad, 2006, Spartacus, s.8).

Saugstad overlevde altså likevel. Han er framleis i arbeid og han publiserer like mykje som før. Mi interesse vart ikkje så mykje vekt av det at han hadde vorte forfylgd, men at han hadde overlevd og til sjuande og sist fått rett.

Boka er meir skildrande enn analytisk, og eg freistar ikkje å gje noko grunnleggjande forklaring på kvifor konflikta oppstod. Men om eg likevel skal prøve å gje eit svar, vil eg hevda at ho var resultat av ei innbygd konfliktline på ein kvar universitetklinikk; konflikta mellom normsystemet til academia og normsystemet til lauget (les lækjarstanden). Idealtilstanden i academia er søkinga etter så sikker kunnskap som råd er. I academia kjenner vi berre saka,

ikkje personen. Lauget fungerer annleis, her er det fleirtalet og mediagruppa som legg lista, dette som Mills kallar «closing the ranks on the part of the mediocre (Mills, 1959, s. 102)» (vonde tunger vil hevda at ein slik observasjon gjeld i akademia òg, noko som sikkert kan vere delvis sant, men dei fleste kan truleg vere samde om at det ikkje er idealtilstanden).

Saugstad meinte at det som var idealtilstanden i akademia òg burde vere tilstanden på klinikken. Saugstad kom som ung mann attende til Oslo og Rikshospitalet etter forskingsopphald i Sverige og USA. Allereie i det han kom heim, var han meir sitert enn nokon annan i det pediatrike miljøet i Noreg. Formelt aksepterte det akademiske systemet at han var meir kvalifisert enn dei andre i miljøet. Han vart rakst utnemnd til den mest prestisjetunge forskingsstillinga innan norsk pediatri. Han vart sjef for Pediatrik forskingsinstitutt, ei stilling som var uavhengig av Barneklubben.

Som leiar av ei slik livsform eller småsamfunn fylgjer automatisk rettar. Som Erving Goffman skriv i annan teoretisk sosiologiklassikar *The Presentation of Self in everyday Life*, også frå 1959:

Society is organized on the principle that any individual who possesses certain social characteristics has a moral right to expect that others will value and treat him in an appropriate way (Goffman, 1959, s. 13).

Ein del av den rolla Saugstad var tildelt, var retten og plikta til å seie ja eller nei til forskingsprosjekt. Han fekk prosjektet som fekk slike fatale konsekvensar på sitt bord og sa nei til det i si dåverande form. Her var det at det uheldige hende. Sjefen på klinikken, som ikkje hadde spesialkompetanse på det aktuelle forskingstemaet, lungefunksjon hos nyfødde, greip inn. Han overtok ansvaret for prosjektet, utan å ha nokon formell rett til det og utan å krevje endringar. Saugstad la då saka fram for det etiske råd, men vi veit ikkje om rådet tok kontakt med klinikkjefen.

Då det tidligare nemnde barnet døde, sa klinikkjefen på morgonmøtet i lækjarlauget at saka ikkje skulle rapporterast. Alle til stades var samde og dermed slutta «laugsrekkja seg rundt den middelmådige.» Då Saugstad fyrst fleire år seinare vart gjort merksam på dødsfallet, kunne han som akademikar og lækjar ikkje leve med eit så klart brot på det offiselle normsystemet som han sjølv var den fremste representanten for. Dermed byrja, for Saugstad, «the troubles».

Kunne eg så til dømes ha skriva ei liknande bok om ein alkoholisert, sliten og uartikulert psykiatrisk hjelpepleiar? Eg er redd svaret altså må vere nei. For same kor mykje vi skulle ynskje det, det er nær uråd å skriva om ei kritikkverdige haldning eller handling utan å omsyn til personen og personlegdomen som varslar om det eventuelt kritikkverdige. I mitt virke som journalist har eg fått

særs mange tips og førespurnader frå personar som vil at eg skal skrive om nett deira varsling, ei varsling som etter desse personane sitt syn har vore rett og som samstundes har leia til at dei er vorte fjerna frå sin tidlegare arbeidsplass. Grunnen til at eg nær alltid har valt å svare nei på desse førespurnadene, er at eg i dei fleste tilfelle raskt har kome til at arbeidsgjevar truleg har gjort rett i å fjerne desse personane.

Eit døme: Mellom medisinske forskarar ved Rikshospitalet og Ullevål universitetssjukehus har det lenge vore ei uoffisiell sanning at dei fleste kirurgiske miljøa på desse to institusjonane har ein for låg akademisk standard. Kort tid etter at eg hadde gjeve ut «Varsleren», fekk eg tips om dette frå ein som hadde vore på innsida og som var villig til å stå fram. Eg granska saka og fann at vedkomande hadde mykje rett i påstandane sine, men eg fann ikkje nokon andre som var villig til å stå ope fram med dette.

Det eg òg fann, var at vedkomande tipsar etter mykje å døme hadde vorte rettmessig fjerna frå ei stilling i miljøet. Eg meinte at eg som journalist ikkje kunne utsetje vedkomande for det presset han eller ho heilt sikkert ville verte utsett for dersom eg let personen stå offentlege fram.

På bakgrunn av personlege erfaringar og litteratur om temaet: Kvar ligg så nytta av det eg meiner er den gode og legitime varslaren? Kort formulert ligg ho her: Nytt ligg nett i dette at vedkomande er i stand til å fortelje oss om nytten av å fylgje dei meir eller mindre artikulerte reglane som denne livsforma, verksemda, organisasjonen, er bygd opp etter. Med fare for å gjenta meg sjølv: Det held altså ikkje å fortelje at reglar er til for å fylgjast, vedkomande må vere i stand til å fortelje kvifor det er opportunt å fylgje desse meir eller mindre formelle reglane.

Dermed må vi stille oss eit nytt spørsmål: Korleis oppfattar vi kva som er opportunt? Kven eller kva representerer vi når vi vel? Oss sjølve eller noko større? Og med det er vi over på eit av dei mest utterpa filosofiske og samfunnsvitenskaplege diskusjonane: Er vi styrt at ytre normer eller strukturar, eller indre drifter og lyster?

Svaret er som alltid sjølvsagt både og, og at vi ikkje kan sjå det eine isolert frå det andre. Spørsmålet er likevel kvar vi skal leggje vekt. For min eigen del er eg ikkje i tvil. Her er eg langt meir av ein weberianer enn ein durkheimianer. Eg trur altså menneske flest vel mammon framfor ein rettferdig Gud (og her må eg be om forståing for at eg ikkje leverer ei eksegese om kva eg meiner med Gud og mammon, omgrepa må forståast metaforisk og i svært vid forstand) og nett difor er den gode varslaren så vanskeleg å finne. Opportunistar flest liker naturleg nok ikkje å høyre på andre opportunistar.

Fredrik Barth har i eit intervju med underskrivne i Forskerforum spissformulert sagt fylgjande, og som vi veit, intervjuforma gjev lite rom for nyansar (for ein gjennomgang av Barths teoretiske grunnsyn, er artikkelsamlinga *Manifestasjon og prosess* frå 1994 ein god start, det er ei omsetting av hans fram til då meste sentrale teoriartiklar):

Dersom det lønner seg å gjøre noe annet enn hva man har gjort før eller blitt fortalt man skal gjøre, ja, så gjør man det. En hver samfunnsordning er under stadig press fra folk som vil lure seg unna eller bruke den til egen fordel. Er ikke et samfunn konstituert slik at det bestyrker seg selv, vil folk komme til å undergrave det (Hustad. 2006, Forskerforum, s. 19).

Gjeve at dette er rett, noko eg altså meiner det er, må eit kvart samfunn eller livsform ha mekanismar som gjer at snyltarar, free-riders, ekstreme sutrarar og liknande kan støytast ut. Relevansen i høve ei lovregulering av fenomenet varsling er dermed dette: Både psykopatar, kriminelle, gangløyser og så vidare kan isolert sett ha rett i at dei er vorte utsett for noko kritikkverdige som kan falle inn under ein eller annan definisjon av varsling, men dette kan altså ikkje vurderast, same kor mykje vi av og til måtte ynskje, avsondra frå resten av framferda til den og den personen. For «a discreditable disclouser in one area of an individual's activity will throw doubt on the many areas of acitivity in which he may have nothing to conceal (Goffman, 1959, s. 65)».

Vi bør difor etter mitt syn ikkje lage eit formelt regelverk som gjer at vi vernar individ som ikkje bør vernast, og med det kan vi heller ikkje lage eit formelt regleverk som vernar desse som vi bør ynskje at står fram med si varsling (det handlar om rettsstatlege prinsipp som det ikkje er plass til å gå inn på her, som handling isolert frå intensjon og person). Det er diverre ikkje slik at alle problemfelt eignar seg like godt for lovregulering.

Og nett fordi det må vere på dette viset, får desse få individa som vi altså bør verne, det så vanskeleg, desse som «cannot overcome their troubles», men som likevel må gjere det skal dei ha ei von om i vid forstand å overleve.

Difor er mitt råd til alle som lurar på om de bør varsle; gjer det ikkje. Og til deg som likevel gjer det, forvent ikkje å møte ros og vennskap, og sjå for all del ikkje på deg sjølv som krigar for den gode saka. Vit også at dersom du ikkje maktar å forklare kva fordelten eller verdien for dei andre i den livsforma du er ein del av har av å høyre på deg, så vil du ikkje overleve som ein del av denne livsforma. Du vil anten møte reint fiendskap eller i høgda, likesæle. For igjen å sitere Mills:

Suppose people are neither aware of any cherished values nor experience any threat? That is the experience of indifference, which, if it seems to involve all their values, becomes apathy (Mills, 1959, s. 11).

Kva kan så gjerast? Problemet og den eventuelle løysinga – om ho i det heile er mogleg – ligg i den meir eller mindre ålmenmenneskelege opportunisten, eller i kven vi vel til å styre oss. For varsling er og vert eit leiingsproblem.

Problemet eller spørsmålet kan formulerast så enkelt som dette: Når skal ein leiar seie folk opp og når skal ein leiar høyre på rettvis kritikk? Svaret ligg etter mitt syn i den debatten som nær automatisk fylgjer det som er dei store og viktige sakene det er vorte varsla om; ein debatt som bør førast i eit så stort rom som råd er og som til sjuande og sist må vere den rettesnora den eller dei som skal ta den endelege avgjerda, må eller vert tvungen til å fylgje.

Dei fleste som har erfaringar frå fleire arbeidsplassar, vil eg våge å påstå, veit at langt dei fleste leiarar ikkje er særmerkt gode og heilstøypte menneske. Dei fleste leiarar har ikkje vorte leiarar av di dei er spesielt intelligente eller fordi dei har eit heilskapleg samfunnssyn. Stort sett er dei vorte leiarar av di dei var dei einaste som takka ja til stillinga eller fordi dei har vore – på basis av sin personlege verdiskala – opportunistar nok til ikkje å ha ytra seg kritisk til tildlegare leiarar.

Sjølvsagt finst det mange unnatak frå ein slik regel, kanskje særleg i verksemdar i privat sektor som er utsett for sterk konkurranse. Slike verksemdar vil, i det minste om ein skal tru liberalistar, verte konkurrert ut av marknaden dersom dei ikkje vert godt leia.

Men i offentlege verksemdar er det ikkje slik. Dei er nett organisert på offentlege hender av di eit fleirtal av oss meiner dei ikkje eignar seg for konkurranse. Difor er dei fleste offentlege leiarar personar som styrer – i det minste i eit avgrensa geografisk område – ei monopolverksemd. Og nett fordi dei er monopolverksemdar, må leiarane utsetjast for eit så sterkt lys som mogleg.

Svaret på kva vi kan gjere for dei naudsynte varslarane – kven dei altså no måtte vere sidan vi per definisjon berre kan vite sikkert i ettertid – er altså etter mitt syn ikkje å skape eit regelverk isolert for desse, men at vi syrgjer for at den offentlege innsynsretten er så vid som råd er. Grunnen til at eg meiner dette, er at dei ureflektere opportunistane på lik linje med dei fleste andre, også er redde; dei er redde for å verte avslørt og dei er redde for å miste stillingane sine. Ola Didrik Saugstad overlevde mellom anna av di han hadde rett og fordi han makta å løfta saka ut av det rommet ho fyrst oppstod i. Argumentasjonen hans var enkel og effektiv: Skal forskning vere god, må ho fylgje fastlagde kriterium. Skal eit offentlig helsevesen overleve og ha truverd, må pasientar og pårørande kunne vente at dei ikkje vert utsett for noko uetisk. Dette er eit døme på rett og reflektert type opportuniste, ei opportuniste basert på eit heilskapleg syn på kva ein god institusjon og eit godt samfunn må styrast etter.

Saugstad såg med andre ord at her stod det om institusjonens langsiktige overleving. Hans motstandarar er døme på feil type opportunisme. Dei valde den enklaste løysinga: Dårleg forsking og dårleg etikk i bytte mot kortsiktige vinning og kortsiktig fred.

Kvifor vart så Saugstad høyrd av personar og institusjonar utanfor sitt eige arbeidsmiljø? Dei fleste vil no kjenne mitt svar: Av di han var ein truverdig person. Det var sjølv sagt også difor leiinga ved Det medisinske fakultet, Forskingsrådet og Rikshospitalet førde ein så desperat kamp mot han. Dei utan eit ålment truverd treng ein ikkje nytte mykje energi på å trampe ned.

I dette at systemet likevel tapte, ligg vona. Men eg er altså òg sikker på dette: Hadde ikkje Saugstad hatt ein plettfri vandel, hadde han ikkje vore ein person med høg integritet, så hadde han vorte øydelagd av dei same kreftene som til slutt hjelpte han.

Min konklusjon er altså denne: Berre den som kan kaste den fyrste steinen, bør ta på seg varslarrolla. Vi som ikkje kan det, bør av omsyn til oss sjølve og dei som står oss nære, late all von fare og finne oss ein annan arbeidsplass.

Den fremste oppgåva for våre politikarar ligg i å halde råka open. I skrivande stund kjem det fram at Rikshospitalet nektar journalistar å intervju pasientar ved sjukehuset dersom sjukehuset ikkje får sensurere det pasientane svarer.

English Summary

Abstract: the author has written a book about a whistle-blower, professor ODS. In his profession as a journalist the author has also encountered many other people who view themselves as whistle-blowers. He has come to the conclusion that is not plausible to establish a legislative protection for whistle-blowers. He would also warn everyone against taking on this role, as the cost may become too high.

Litteraturliste

Alfords, C. Fred. 2001. *Whistleblowers: Broken lives and organizational Power*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Barth, F. 1994. *Manifestasjon og prosess*. Oslo: Universitetsforlaget

Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in everyday Life*. New York: Anchor Book

Hustad, J. 2006. «En time med Barth» Oslo: Forskerforum 2.

Hustad, J. 2006. *Varsleren*. Oslo: Spartacus

Mills, C. Wright. 1959. *The sociological Imagination*. Oxford University Press: New York.

Om varslaren. Berre den som kan kaste den fyrste steinen, bør ta på seg varslarrolla

Skivens, M. og Trygstad, S. 2005. *Varsling i norsk arbeidsliv. Hva betyr det og hva vet vi.* Oslo: Fafo-notat,

Jon Hustad (f.1968). Journalist i Klassekampen. Utdanna lektor med historie hovedfag. Han har vore bonde, forsikringskonsulent, lærar og forskings og sak-prosaredaktør i Morgenbladet. Han har gjeve ut «Skolen som forsvann» (2002), «14 menn og ei kvinne» 2004, «Hjørundfjorden» (2005) alle på Samlaget. I 2006 kom «Varsleren» på Spartacus.

Varslere og integritetskryp*

AV MORTEN HOUGEN

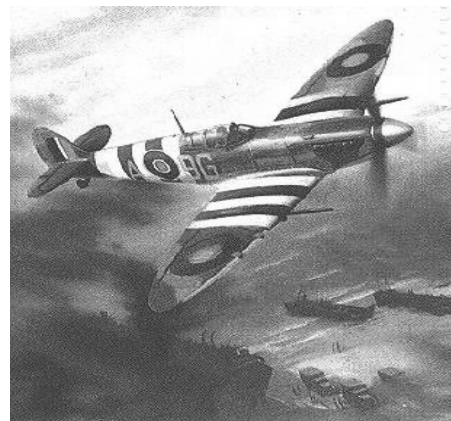
I 1971 gav Helner Grundt Spang, som var kaptein og norsk jagerflyger under den andre verdenskrig, ut boken *Den hemmelige kampen* (Spang 1971). Spang fløy ikke mindre enn i fire år ved 331 skvadronen både fra England og på kontinentet. Han var et høyt dekorert jagerflyess¹ og målt i antall nedskytninger ble han den fjerde beste norske jagerflyger.

I sin meget ærlige og selvkritiske bok beskriver Spang hvordan han begår handlinger som helt klart bryter med enhver oppfatning av ærefull krig. Vi får et dystert innblikk i hvordan han under et tokt beskytter en kolonne med tyske sivile flyktninger med maskinkanonen på sin Spitfire, før han deretter slipper en bombe på de samme flyktningene. En handling utløst av trangen for å skyte.

«Jeg må ta dem! Må!» skriver Spang selv (Spang 1971 s. 7), vel vitende om at dette er et sivilt mål. Dette er en handling som i dag ville ha blitt karakterisert som en krigsforbrytelse.

Bokens navn, *Den hemmelige kampen*, viser nettopp til at Spang kjemper mot seg selv og det han er i ferd med å bli. Det er en kamp for anstendigheten og menneskeverdet. Spang ser det moralske forfallet, og ser at det kommer gradvis:

Og vinner han² også det neste- og det neste- og det neste, da er det et tidsspørsmål når du går i moralsk oppløsning og menneskeliv ikke lengre betyr noe for deg i det hele tatt. Det er dit han vil ha deg (Spang 1971 s. 22).

Bilde 1: Spitfire Supermarine

* Artikkelen baserer seg på deler av hovedoppgaven «Varslere, fremmede fugler i Forsvaret», skrevet på KS 2 ved Luftkrigsskolen 2005. Hensikten med oppgaven var å belyse problemer knyttet til det å skulle varsle om lov og regelbrudd i Forsvaret. Problemstillingen var: *Hvorfor griper omgivelsene ikke inn når en kollega bryter grensen for akseptabel atferd?* Oppgaven kan leses i sin helhet på www.pacem.no.

¹ O.F.C med bar, Krigskorset med sverd, St Olavs medaljen med ekegren, Krigsmedaljen og andre hedersbevisninger.

² Spang bruke «han» som betegnelse på det moralske forfall. Mitt tillegg

Spang beskriver her et fenomen som jeg har valgt å definere som *integritetskryp*.

Varslere og integritetens forankring.

En varsler er en person som sier i fra om ulovlige, umoralske eller andre kritikkverdige forhold på en arbeidsplass. Individet reagerer på et opplevd gap mellom handlinger og gjeldende normer og regler. Naturlig nok vil derfor oppfattelsen av lovgrunnlaget være av stor betydning for en varsler. Men hva skjer med individets integritet når reglene endres underveis? Innebærer ikke da en regelendring at individets integritet også må flyttes? Og er dette ukomplisert?

Et moralbegrep kan ikke sees på som uavhengig av den lov eller regel som ligger nedfelt i etikken. Integritet kan således sees på som evnen eller viljen til å omsette etikken til praksis gjennom å utvise god moral. Jeg vil imidlertid hevde at det er et aspekt ved begrepet integritet som ofte ikke kommer tydelig nok frem når begrepet brukes og det er integritetens avhengighet til de gjeldende lover og regler som ligger til grunn for etikken. Ut ifra dette har jeg valgt å definere integritet som:

Evnen til kunne stå for sine meninger og holde fast på hva man tror er rett selv om omgivelsene skulle mene annet. Med andre ord, evnen til grensesetting for seg selv og andre, med bakgrunn i individets forståelse av rett og galt (Hougen 2005).

Merk at denne definisjonen tar utgangspunkt i individets forståelse av rett og galt. Dette anser jeg som svært sentralt fordi om forståelsen av rett og galt endres, vil også utgangspunktet for integriteten endre seg. Det er således ikke urimelig at man vil akseptere en handling i en situasjon, men ikke i en annen. Eksempel på dette er at det er etisk og moralsk uakseptabelt å ta liv. Men under visse omstendigheter, slik som i krig eller i nødverge, vil det om ikke annet, være ansett som legalt. Som artikkelen senere vil vise betyr legalitet nødvendigvis ikke at handlingen fremstår som akseptabel for individet.

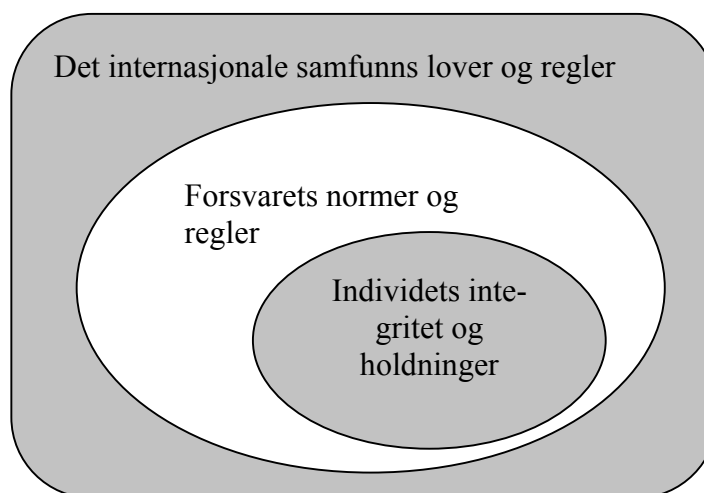
Beveggrunnen for å etterkomme etikken kan være mangeartet og ulik. Etisk normativ teori er teorier som forsøker å systematisere og filosofisk begrunne hvilke moralske normer og verdier som bør gjelde. Med utgangspunkt i Bård Mæland sin bok *Skadeskutt idealisme* (Mæland 2004) har det versert en diskusjon om hvilket etisk utgangspunkt som bør legges til grunn i Forsvaret. Da Bård Mæland publiserte noen av sine artikler i forbindelse med sin forskning på offiserers holdninger i Norges styrke i KFOR, kom daværende kommandør for Landstridskretene, nå Forsvarssjef General Sverre Diesen, med et tilsvarende svar hvor han skrev blant annet følgende:

Norske offiserer i KFOR må tenke og føle hva de vil, så lenge resultatet er bra! (Diesen

2003).

Henrik Syse hevder i en artikkel at Mæland representerer et dydsetisk utgangspunkt mens Diesen representerer et pliktetisk utgangspunkt (Syse 2004). Selv om det er spennende og interessant at Syse bringer på banen det dydsetiske perspektiv, kan hans kategorisering etter min mening bli for trang. For å unngå å komme inn i en diskusjon om kategorisering av etiske teorier vil jeg bare understreke at slik kategorisering kan være vanskelig fordi grensene flyter over i hverandre og de færreste vil ha en helt rendyrket tilnærming (Nyeng 1999, s.15). Etter min mening vil det være mer formålstjenlig å fokusere på hvor den etiske forankringen bør være enn hvilken teori man skal støtte seg til. Slik jeg ser det tar Mæland til orde for en internalisert etisk forankring. Videre kan Diesen forstås dit hen at han tar til orde for en mer eksternalisert etisk forankring. For å illustrere forskjellen mellom disse to forankringene, har jeg valgt å lage en modell av disse to.

Eksternalisert etisk forankring

Figur 1. Eksternalisert forankring.

Modellen viser hvordan jeg ser for meg ansvarsforholdet mellom rammer, regler og individet sett ut i fra et ståsted med en eksternalisert forankring. Individet og dets handlinger begrenses av Forsvarets normer, regler og prosedyrer som igjen begrenses av de normer, regler og prosedyrer som er fastsatt av det internasjonale samfunn. På denne måten dannes rammene som individet skal operere innenfor. Dette reiser et grunnleggende spørsmål om hvem som skal ha ansvaret for

soldatenes handlinger? Skal ansvaret legges på individets internaliserte integritet eller skal det ligge i omgivelsene, dvs Forsvaret, i form av kodekser, regler og soldatkort?

Når Diesen hevder at «*befalet må tenke og føle hva de vil, så lenge resultatet er bra*», kan dette tolkes dit hen at med Forsvaret som garantist for gode resultater er dårlige holdninger hos befalet uproblematisk. Gode resultater i dette tilfelle må da bety å handle i henhold til krigens folkerett eller andre lover og regler. Det sentrale aspektet er om disse rammene klarer å ivareta rollen som garantist for korrekt atferd på en tilfredsstillende måte? Hva skjer om eller når rammene sprekker? Er det ikke nettopp i liminalfasen eller krigssonen man finner situasjoner hvor rammene ikke lengre strekker til? Historien viser at de fleste overgrep som skjer på individbasis eller i grupper, finner sted når den overliggende struktur er fragmentert eller fraværende. Eller sagt på en annen måte, når systemet befinner seg i en slags tilstand av kaos eller uoversiktighet.³ Er det da forsvarlig å gjøre systemet til den eneste garantisten for de rette handlingene? I følge Knut Braa⁴ er svaret på dette spørsmålet nei. Etter hans erfaring er respekten for lover og regler krigens først offer. Braa viser her til sine egne opplevelser og erfaringer i fra sin tjeneste Libanon. Det som var problemet i Libanon var nettopp fraværet av vilje til å etterkomme reglene i omgivelsene:

Alle som har vært ute i en kaotisk situasjon slik som det var da jeg var i Libanon har erfart dette. For eksempel ble alle FN resolusjonene brutt (...)Regelen er at det er ikke noen regler. Vi måtte hele tiden sette grensene selv. Hva var aktuelt og hva var ikke aktuelt (Intervju Knut Braa).

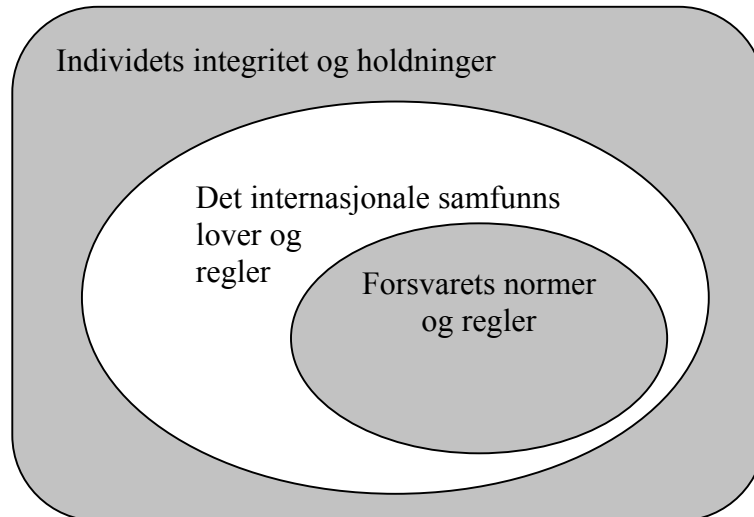
Problemet er egentlig altså ikke mangel på regler. De er det mange av og de har eksistert i mange år. Problemet er å få folk eller de stridende partene til å etterkomme de reglene som finnes.

Internalisert etisk forankring

I min modell av den internaliserte forankring er det individets integritet og holdninger som representerer det ytterste rammeverket. Dette fordi individet må kunne stå inne for de operasjoner som gjennomføres sett ut i fra eget verdisyn. Forsvarets befinner seg innerst og må som før drive sine operasjoner i henhold til de rammer som fastsettes av det internasjonale samfunn.

³ Jeg velger i denne sammenheng å se bort i fra totalitære styre eller i tilfeller der man snakker om sinnsforvirrede mennesker.

⁴Knut Braa har skrevet en bok om sine opplevelser fra tjenesten som Mp-soldat i Libanon. Boken *Den lange veien hjem* (Braa 2001) skildrer mange av opplevelsene som Braa hadde i Libanon, samtidig som den skildrer den vanskelig kampen mot post traumatisk stress syndrom⁴ (PTSS).

Figur 2. Internalisert forankring.

Individets integritet og holdninger danner nå rammen om det hele. Ut av dette mener jeg å kunne se minst to aspekter. Det første aspektet er at individene i mindre grad trenger å kontrolleres. Motivasjonen for å ikke inngi seg på ulovlige handlinger skyldes i større grad en indre motivasjon basert på et verdisyn. En slik selvdisiplin vil i større grad være autonom. Trolig vil en slik forankring være mer solid og robust mot ytre påvirkninger enn en forankring basert på trussel om og frykt for straff. På denne måten vil man også kunne begrense risikoen for etiske gale handlinger i tilfelle systemet kollapser eller på annen måte ikke fungerer.

Jeg mener at General Diesen sin fremstilling og plassering av ansvar blir for enkel og at en eksternalisert forankring i større grad står i risiko for å mislykkes. Som soldat representerer man noe større enn seg selv. Soldatene må speile de holdninger og verdier som vi forsøker å implementere. Derfor velger jeg heller å støtte meg til tidligere Forsvarsminister Bjørn Tore Godal:

Etter mitt syn betyr det at offiserens etikk ikke må oppfattes som en privatsak, som bare angår ham selv og hans samvittighet, så lenge han ikke bryter gjeldende lov, men også i høyeste grad som et virkemiddel i kampen for våre verdier. Den eneste måten å beskytte våre etiske verdier på, er å vise at de betyr noe for oss (Godal 2002).

Legitimt integritetskryp

Innledningsvis skrev jeg om sammenhengen mellom integritet og lover, regler og normer. I brytningen mellom krig og fred vil lovgrunnlaget nødvendigvis endres og dermed må også utgangspunktet for integriteten flyttes. Jeg har valgt å

definere dette fenomenet som integritetskryp. Jeg har videre valgt å dele dette inn i to typer, nemlig legitimt og illegitimt integritetskryp.

En legitim form for integritetskryp kommer som følge av en legitim endring av lovgrunnlaget, noe som igjen kan føre til en endring av praksis. Et eksempel på en legitim endring vil kunne være at lovgrunnlaget eller praksisen endres ved at norske styrker kommer i en kampsituasjon. I en slik situasjon vil det kunne være legitimt å ta liv, noe som for svært mange vil representere en stor utfordring (Grossman 1996, s. 294) og ikke minst et stort kryp i integriteten deres. Ut fra dette kommer jeg frem til følgende definisjon på legitimt integritetskryp:

Legitimt integritetskryp finner sted når grunnlaget for individets forståelse av rett og galt endres med bakgrunn i en legitim og bevisst endring av lovgrunnlaget, eller som følge av en bevisst utvidelse det lovlige handlingsrom.

I min studie av legitimt integritetskryp valgte jeg å se nærmere på to spesifikke øvelser gjennomført ved Luftkrigskolen (LKSK). Disse to var øvelse «Stugujevo» som ble gjennomført for kadetter ved KS 2 og vinterøvelsen til KS 1 hvor Forsvarets skole i etterretnings- og sikkerhetstjeneste (FSES) øvet et element av «Trening i motstand mot avhør» (TIMMA). Bakgrunnen for dette valg er at under disse to øvelsene benyttes det til dels sterke virkemidler, hvor bruk av makt spiller en svært sentral rolle. Ved å studere disse to øvelsene fikk jeg innsikt i hvordan personellet opplevde å skulle utøve makt. Rammen rundt en øvelse vil være veldig forskjellig fra en krigs situasjon. Det er fred og man vil ikke ha opplevd stressorer⁵ som trussel mot eget liv eller tap av egne kamerater. I tillegg kan man sikre at maktutøveren sitt skjønn ikke blir påvirket av søvndeprivasjon, kulde og mangel på mat. Man skulle således kunne tro at bruk av makt i en slik situasjon er en triviell sak og fremstår som uproblematisk. Imidlertid viser mine intervju at så ikke er tilfelle. Som avhører skal man bevege seg i fra en virkelighet hvor maktbruk er ulovlig, over til en helt annen virkelighet hvor man med ett har svært vide fullmakter hva maktbruk angår. Flere av de som jeg har intervjuet forteller at de finner denne overgangen vanskelig:

Jeg tror på det å være snill og jeg vil helst være snill. Derfor synes jeg at å delta på disse øvelsene kan være svært vanskelig. Det er faktisk så vanskelig for meg at jeg vurderer å slutte og ikke stille opp på disse øvelsene mer (TIMMA nr. 1).

Under øvelse Stugujevo blir det under ett spesielt øvingsmoment brukt makt. Mannen som spiller rollen som maktutøveren «Pekir» er politimann av yrke. Dette er i følge ham selv ikke tilfeldig fordi han med bakgrunn fra sin jobb som

⁵ Stress ble av Holger Ursin (1984) forklart: «som en alarmreaksjon som kommer når kroppen mangler noe vesentlig. Dette kan være trygghet, mat, penger, informasjon, styring og kontroll.» Situasjonen blir en stressor når det oppleves en ubalanse mellom de krav som situasjonen stiller og de ressurser som er tilgjengelige for individet.

politimann har både evne og mulighet til å foreta en skjønnsmessig vurdering av maktanvendelse. Selve øvingsmomentet hvor maktutøvelsen finner sted er svært kort. Det går ikke mer enn en time fra kadetten kommer inn til momentet er over. Kadetten har felthetten bak frem blir utsatt for skrik, høy stemmebruk og ristet.

På dette får jeg forskjellige reaksjoner. Noen reagerer med trass og da smekker jeg dem og jeg kan smekke dem et par ganger.

Mellom slagene går jeg ut. Dette er et bra virkemiddel fordi det skaper uvisshet, noe som er vanskelig for kadettene. Men mest av alt går jeg ut fordi jeg trenger det selv. Jeg må samle meg og tenke meg om.

Det koster meg svært mye å slå, men siden mange eller de fleste av kadettene har et stort utbytte av det og opplever det som viktig læring. Derfor gjør jeg det. Men det koster meg mer, år for år. Det å skulle gjenta dette (Pekir).

Denne type øvelser har blitt gjennomført i en årrekke ved LKSK, men har gjennom årenes løp utviklet seg til slik den fremstår i dag. Selv om mange av øvingsmålene er de samme, har graden av maktbruk blitt tonet kraftig ned. Når jeg spør om grunnen til den reduserte maktbruken svarer Pekir:

Det er på grunn det som jeg nevnte nettopp nå. Det koster meg så mye at jeg vegrer meg for å gjøre det (Hougen 2005).

På tross av at bakgrunnen for disse øvelsene er godt kjent blant avhørerne og at rasjonale bak maktbruken fremstår som legitim, er det flere som hevder at det er problematisk for dem å delta på disse øvelsene. Avhørerne settes gjennom denne legitime formen for integritetskryp i en situasjon hvor de skal utøve en form for makt som for mange kommer i konflikt med deres egen personlige integritet. Og her ligger etter mitt syn kjernen i kompleksiteten knyttet til integritetskryp. Selv om avhørerne kun utøver en svært begrenset form for makt, med et svært tydelig rasjonale, føler de integritetskrypet som problematisk. Og hvorfor det? Handlingen er jo tross alt innenfor lovens rammer, og fremstår som et viktig øvingsmoment fordi at de som utsettes for maktanvendelsen vitterligere kommer bedre rustet ut av øvelsen. Disse funnene støttes også av annen forskning som viser at selv om en handling fremstår som legal vil det ikke nødvendigvis automatisk medføre at de fremstår som akseptable for individet (Grossman 1996, s. 294).

I forhold til evnen til å varsle, vil jeg hevde at ved en internalisert etisk forankring vil en form for integritetskryp tvinge frem et valg hos individet. Individet må ta inn over seg endringene i lovgrunnlaget, og i den grad det er forenlig med individets etiske rammer, eventuelt flytte egne grenser for integritet. Rommes ikke endringen av individets etiske rammer, må handlingen velges bort. Dette betyr videre at en internalisert forankring vil sannsynliggjøre varsling i

større grad enn ved en eksternalisert forankring. Ved en eksternalisert forankring vil en endring i lovgrunnlaget lettere kunne gli inn i repertoaret for akseptable handlinger. Jeg mener derfor at det er svært risikofylt å hevde at *norske offiserer må tenke og føle hva de vil, så lenge resultatet er bra*. Man kan ikke ta for gitt at systemet alltid fungerer, og når systemet feiler må man ha tillit til at individene allikevel skal kunne ta de riktige avgjørelser. En varsler reagerer på et avvik i forhold til en norm. Om varsleren opplever at normen flytter seg eller fremstår som uklart gjennom integritetskryp, vil dette kunne skape usikkerhet hos varsleren. En usikkerhet som vil påvirke hans evne til å varsle. Derfor blir hans etiske forankring av betydning. Jeg vil hevde at en person med et etisk grunnlag fundamentert i en internalisert forankring i større grad vil evne å reagere overfor en kollega som bryter grensene. Jeg tror også at det vil være en større grad av seighet i et slikt grunnlag enn hva tilfelle er om man baserer seg på en eksternalisert forankring. Regler brytes ofte i krig, noe som over tid vil være med på å svekke respekten for og troen på reglene.

Illegitimt integritetskryp

Det kan også skje en utilsiktet endring i praktisering av loven som følge av bevisste eller ubevisste handlinger. Det er denne formen for integritetskryp som jeg anser av størst betydning for omgivelsenes evne til å varsle. I beskrivelsen av varslere trakk jeg frem at lovbruddet måtte være kjent eller burde være kjent. Endringen skjer gjerne gradvis noe som fører til at integriteten flyttes litt etter litt. Dermed fremstår kanskje ikke det nye bruddet som så veldig alvorlig, sett i forhold til det forrige bruddet, men den kumulative effekten kan være svært alvorlig. Illegitimt integritetskryp vil kunne være med på å gjøre grensene mellom lovlige og ulovlige handlinger uklare, og på den måten gjøre det vanskeligere for en varsler å skille mellom rett og galt. Illegitimt integritetskryps defineres dermed på følgende vis:

Illegitimt integritetskryp skyldes en ikke planlagt eller utilsiktet endring av praksis eller normer som ligger til grunn for individets forståelse av rett og galt.

Sitatet fra Spang i innledningen kan stå som et godt eksempel på dette. Her beskriver han hvordan han opplever at integriteten flyttes gradvis og hvordan et menneskes liv etter hvert mister sin verdi i hans øyne. Siden endringen skjer gradvis og ofte ubevisst kan handlingen i verste fall få status som lovlig. Et annet viktig moment er at om man ikke reagerer på et tidlig stadium, vil man fort komme i en situasjon hvor man gjennom stilletiende aksept blir en del av lovbruddet. Den som tier samtykker. Dette vil i mange tilfeller medføre skyldfølelse

og skam noe som igjen gjør det vanskelig å varsle på et senere tidspunkt. Som befalingsmann er vi gjennom den militære straffeloven pålagt å reagere over lovbrudd. Det vil si at ikke å reagere i mange tilfeller kan være straffbart i seg selv.

En endring i lovgrunnlaget, eller en endring av individets oppfattelse av rett og galt, kan også gi grunnlag for et integritetskryp i en positiv retning. Med positiv retning mener jeg at moralgrunnlaget kryper mot den allmenn aksepterte og vedtatte normer for handlinger. Når eksponeringen for den unormale situasjonen opphører, vil integriteten etter hvert krype tilbake som følge av omgivelsenes påvirkning. Jeg antar at om man i denne fasen ikke er i stand til å kunne finne mening i det man har vært med på eller på annen måte kan forsvare handlingene, vil det være en større sannsynlighet for PTSS. Gjennom illegitimt integritetskryp kan en ulovlig handling bli ansett som rett eller lovlig i en gruppe. Om individene bryter ut av gruppen og blir påvirket av andre miljøer, kan integriteten på ny bli utsatt for integritetskryp. Dette skjer om det nye miljøet utfordrer individets forståelse av rett og galt.

Jeg mener at bruk av makt selv på et moderat nivå vil skape integritetskryp hos utøveren. Dette anser jeg som en naturlig prosess på en unaturlig situasjon. For de aller fleste av oss er det tross alt ikke naturlig å utøve fysisk makt til vanlig. I hvor stor grad dette integritetskrypet føles ubehagelig eller problemfylt, er avhengig av graden av maktbruk og individets verdigrunnlag. Det er imidlertid individuelle forskjeller på hvordan man opplever integritetskrypet. Det kan også synes som om det å utøve makt blir vanskeligere over tid. Flere av intervjuobjektene mine som tilkjennega at dette kom i konflikt med deres integritet, hadde holdt på med dette over mange år.

Viktigheten av varsling.

Betydningen av å ha et miljø hvor det er kultur for å si i fra og varsle går ut over det innlysende behovet for å hindre lovbrudd. En kultur preget av åpenhet og aksept for varsling vil etter min mening også kunne virke begrensende på antall tilfeller av PTSS.

Jeg har tidligere i artikkelen vært innom betydningen av å følge de regler som er satt for krigføringen. Et av aspektene ved disse regler er å minimalisere krigens lidelser, slik at de ikkestridende ikke lider unødvendig last. Shannon French er imidlertid inne på et annet aspekt ved slike regler eller krigerkodekser som hun kaller det. Hun skriver at reglene også var til for å beskytte krigeren mot krigen:

The painful paradox is that fighting for one's country can render one unfit to be its citizen (French 2003).

Krigen med sine grusomheter kan føre til at krigeren ikke lengre er skikket til å være en borger for det land, hvis frihet han har kjempet for. Det er med andre ord ikke uten betydning på hvilken måte vi kriger. Dette synet støttes av undersøkelser gjort i USA etter Vietnam-krigen. Undersøkelsene ble gjennomført av psykiater Jonathan Shay. I artikkelen «The code of the Worrier» (French 2003) refereres det til Shay og hans konkusjon om at:

The most severe cases of PTSD are the result of wartime experiences that are not simply violent, but which involve what Shay terms the "betrayal of what's right" (Shay 1994 s. 115).

Shannon French skriver i forlengelsen av dette:

Veterans who believed that they were directly or indirectly party to immoral or dishonourable behaviour (perpetrated by themselves, their comrades or their commanders) have the hardest time reclaiming their lives after the war is over (French 2003)

Man kan dermed hevde at det er viktig for krigeren selv at man følger spillereglene. En rettskaffen krig og rettskaffen krigføring virker begrensende på antall tilfeller av PTSS. Gjennom mine intervjuer har jeg kommet i kontakt med flere mennesker som forteller om reaksjoner som tyder på Post Traumatisk Stress Syndrom (PTSS). Dette til tross for at mange av de jeg intervjuet ikke var dem som begikk overgrepene. Man trenger ikke selv være aktiv i handlingene for å utvikle PTSS. Det er nok bare å være en del av omgivelsene til dem som utfører neddrettede handlinger. Jeg antar at dette blant annet kan være relatert til skyldfølelse for å ha sviktet egen integritet ved å ikke ha grepet inn og stanset de gale handlinger. Følelsen av å ha gjort det rette og følelsen av at man har handlet med en form for opplevd verdighet er av stor betydning i forhold til å motvirke PTSS. Jeg vil derfor hevde at et handlingsrasjonale med en internalisert forankring vil kunne være med på å redusere risikoen for PTSS. Dette fordi man vil minske risikoen for at individet gjennom integritetskryp flytter handlingsgrunnlaget til et punkt hvor man senere kommer i konflikt med egen integritet. Som nevnt vil lovgrunnlaget på et tidspunkt flyttes tilbake igjen, det være seg legitim eller illegitim integritetskryp. Om man i denne fasen ikke kan rettferdiggjøre sine handlinger, vil man kunne komme i risiko for å utvikle PTSS. Dette understreker viktigheten av at omgivelsene må ta ansvar og sørge for at gruppen overholder de etiske reglene som er fastsatt. Betydning av å tilegne seg forståelse om hvorfor omgivelsene ikke griper inn når kollegaer bryter reglene, fremstår dermed som særdeles viktig.

Oppsummering og avsluttende tanker

Forsvaret fremstår som en total organisasjon med stor av grad sosialisering samt en sterk gruppefølelse og samhørighet. Gjennom sosialiseringen er det en risiko for at gruppens medlemmer blir lært opp til å handle etter hva som lønner seg og ikke etter hva som er rett. Å skulle varsle medfører en risiko for at man kan bli utestengt fra gruppen og ikke får ta del i samhørigheten. Dette kan føles som svært belastende, spesielt i en militær situasjon hvor operasjonsområdet kan fremstå som svært truende og hvor gruppen i mange tilfeller fremstår som garantisten for individets sikkerhet. Fravær av en gruppefølelse i en slik situasjon vil kunne fremstå som en trussel. En sterk gruppefølelse vil også føre med seg stor grad av lojalitet til gruppens medlemmer. En slik lojalitet vil vanskeliggjøre varsling dersom det er et medlem av gruppen som utfører de kritikkverdige handlingene. Dette vil kunne medføre en lojalitetskonflikt mellom egen integritet, gruppen og sannheten. Om det i en slik situasjon er tvil om hva som er rett og galt på grunn av integritetskryp eller sosialisering, fremstår det svært krevende å skulle gå inn i rollen som varsler. En varsler må ofte måtte bryte ut av gruppen for å varsle, noe som vil kunne skape en følelse av illojalitet og følelse av økt risiko. Varslere blir sett på som illojale av gruppen og kan oppleve mange slags sanksjoner, blant annet isolasjon. Lojalitet påvirker derfor varslingsevnen og kan på mange måter skape en følelse av økt risiko. Denne økte risikoen må kompenseres for og i så måte vil tillit ha en viktig funksjon.

Gjensidig tillit mellom gruppens individer vil ha viktig funksjon i forbindelse med forebygging av regelbrudd. Er miljøet tuftet på gjensidig tillit vil det være trygt å sette grenser for seg selv og for andre. Dette vil være med på å begrense mulighetene for illegitimt integritetskryp og vil kunne hindre lovbrudd. Videre vil en varsler trenge selvtillit, og det på mange måter og områder. For det første må man ha selvtillit nok til å stole på sin egen vurdering av om handlingen er akseptabel eller om den representerer et lovbrudd. Denne selvsikkerhet kan svekkes gjennom et integritetskryp som kan føre til at forståelsen for rett og galt blir uklar. Varsleren må også være forberedt på å møte sanksjoner fra omgivelsene som en reaksjon på hva disse vil oppfatte som illojalitet. En varsler risikerer derfor å måtte håndtere en trussel om økt risiko. Om varsleren har tillit til Forsvaret som organisasjon kan en slik form for systemtillit være med på å redusere følelse av økt risiko. Gjennom systemtillit kan organisasjonen gi varslerne trygghet og sørge for at deres sikkerhet blir ivaretatt, selv om de forlater gruppen og dennes beskyttelse. Det kan sågar være at varsleren trenger beskyttelse mot gruppen.

Jeg har i denne artikkelen gitt uttrykk for at jeg mener det er svært risikofyllt å hevde at: *Norske offiserer må tenke og føle hva de vil, så lenge resultatet er bra*. Videre har jeg hevdet at en internalisert etisk forankring fremstår som mer robust og med større seighet enn en eksternalisert forankring. En internalisert etisk forankring vil i større grad motvirke risikoen for integritetskryp ved at det vil være individets integritet som danner den ytterste rammen. Individet vil måtte innta en mer aktiv rolle i forhold til handlingsrasjonale, noe som igjen vil bety at et integritetskryp lettere vil bli oppdaget. Dette fordi lovrammene vil bli utsatt for en fortløpende vurdering og avveining opp imot individets integritet. Anses integritetskrypet for legitimt, må individet allikevel vurdere om dette ligger innenfor egne etiske rammer. Er det snakk om et illegitimt integritetskryp, må individet vurdere hvordan handlingen best kan stoppes.

En eksternalisert forankring baserer seg i stor grad på at atferden styres av regler og på forhånd innlærte prosedyrer. Jeg mener at en slik forankring har sine begrensninger, spesielt i tilfeller hvor man beveger seg på grensen av systemets muligheter til å føre kontroll. Det vil være et problem å lage instruksjoner og regler for alle tenkelige situasjoner som kan oppstå, noe som kan føre til en oppfatning av at det som ligger utenfor reglene dermed blir lovlig. Jeg mener også at det vil være vanskeligere å oppdage en gradvis tillempling og tilpasning av lovgrunnlaget, noe som lettere vil skape rom for et illegitimt integritetskryp.

Litteraturliste

Braa, Knut (2001): *Den lange veien hjem*, Doghouse Forlag, Trondheim.

Diesen, Sverre (2003): «Lite relevant om norsk KFOR- styrke». Aftenposten. (25.06.2003).

French, Shannon E (2003): «The code of the Warrior: Why warriors need a Code», Pacem 6:1

Godal, Bjørn Tore (2002): «På hvilke betingelser er man egentlig offiser?» Pacem 5:1.

Grossman, Dave (1996): *On killing: the psychological cost of learning to kill in war and society*. Back Bay Books.

Hougen, Morten (2005): *Varslere, ukjente fugler i Forsvaret*. Hovedoppgave, Luftkrigsskolen.

Mæland, Bård (2004): *Skadeskutt idealisme, Norsk offisersmoral i Kosovo*, Eide Forlag, Bergen.

Nyeng, Frode (1999): *Etiske teorier*, Fagbokforlaget, Bergen.

Shay, Jonathan (1994): *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character*. Simon and Schuster, New York.

Spang, Helner Grundt (1971): *Den hemmelige kampen*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Syse, Henrik (2004): «Hvilken ballast trenger en god soldat?» Pacem 7:1.

Ursin Holger (1984): *Stress*, Tanum-Nordli A/S.

Kaptein Morten Hougen (f.1969). Utdanningsoffiser ved Luftforsvarets Befalsskole Kjevik. Tidligere tjeneste: Befalsskolen for Hærens sanitet 1989-90, Panserbataljonen/Brig N 90-91, Kadett ved Krigsskolen Gimlemoen 91-93, Sanitetsregimentet 93-97 hvorav tre og et halvt år som sykehustroppssjef. Agder Regiment 97-98. Luftforsvarets befalsskole ved Kjevik (LBSK) 98-03 med stillinger som instruktør, klassesjef og hovedinstruktør ledelse. Prosjektansvarlig for etablering og gjennomføring av lederutviklingen for elever under fagutdanning/plikttjeneste gjennom innføring av ende til ende ansvaret. Kadett ved Luftkrigsskolens KS II i Trondheim 03-05 med fordypning innen luftmilitær ledelse. Etter LKSK tilbake til LBSK. Sjef for Luftkrigsskolen Teknisk 2006. Adr.: Gimleveien 5 4630 Kristiansand. E-mail: mhougen@mil.no.

Afrikansk tidsbegrep

På vei inn i fortiden

AV JAN OPSAL

Mens mennesker i Vesten regner med at de er på vei inn i framtiden, regner afrikanere med at de er på vei inn i fortiden. Det er i alle fall en konklusjon en kan trekke på grunnlag av den østafrikanske religionsforskeren John Mbitis arbeide med tidsbegrepet (Mbiti 1990, referanser til dette verket er angitt bare med sidetall i det følgende). Resonnementet hans tok utgangspunkt i hans arbeid med østafrikanske språk. Her fant han ingen ord eller uttrykk som rommet tanken om en fjern framtid (17). Verbalformer som refererte til framtid, dekket maksimalt et halvt til to år. Denne nære framtiden er mer en utvidet nåtid, og begivenheter som hører til i denne perioden er ofte initiert allerede, som en fødsel eller en innhøstning.

Tradisjonelle afrikanske samfunn hadde med få unntak ikke numeriske kalendere, som måler opp tiden som en mengde, vi kan si at en numerisk kalender representerer «målt tid». Begivenhetskalendarer var mer utbredt, som når en gravid kvinne teller månedene fram til fødselen eller en reisende teller dagene det tar å gå fra en del av landet til en annen (18). Vekten lå heller ikke på en nøyaktig tidsangivelse når en gjorde avtaler. En avtale om å møtes ved soloppgang ville ikke være knyttet til et bestemt klokkeslett, tiden for soloppgang kan variere, og selve soloppgangen strekker seg også over et visst tidsrom. Vekten ligger på den begivenheten som gir tiden dens innhold og kvalitet. Et slikt perspektiv på tid kan vi kalle «fylt tid» eller «begivenhetsstid» («event time» på engelsk). Tiden i seg selv blir ikke det viktigste her, men det innholdet den får i mellommenneskelige relasjoner. Tiden kommer ikke av seg selv, men den skapes av sosiale aktører.

Mbiti peker på at tid i Vesten er en vare som brukes, selges og kjøpes, mennesker i Vesten blir konsumenter i forhold til tid. I Afrika er perspektivet at tiden må skapes eller produseres, afrikanere blir produsenter i forhold til tid (19). Disse to perspektivene kan vi framstille slik:

Vestlig tid

Fortid-----→Nåtid-----→Framtid

Afrikansk tid

Fortid←-----Nåtid (Inkludert nær framtid)

Selv fikk jeg dette forholdet illustrert da jeg under et besøk på et afrikansk regjeringskontor kastet et blikk på klokken for å sjekke hvordan vi lå an i forhold til programmet vårt. Vår afrikanske vert la merke til dette og bemerket: «Dere europeere har klokken, mens vi afrikanere har tiden.»

Nå er det selvsagt ikke slik at en i Vesten kun forholder seg til «målt tid» uansett hva som fyller den. En bryllupsdag, den første dagen i en ny jobb, en spesiell opplevelse vil gi en bestemt dag en kvalitet som skiller den fra andre dager. Heller ikke er det slik at en i Afrika er ukjent med at tid kan måles og telles, eksemplene fra graviditet og reise ovenfor viser det. Men det handler for det første om hvilket tidskonsept som ligger fremst i bevisstheten, noe vi skal se i forhold til hvordan en dag, en måned eller et år kan defineres i afrikanske kontekster.

En afrikansk dag

Mbiti henter sitt eksempel fra Ankore-folket i Uganda (19f). Folket driver med kveg og organiserer dagen etter de viktigste begivenhetene i kvegets dagsrytme, for eksempel melking, hvile, drikking, beiting, hjemtur og melking.

Andre folkegrupper kan dele dagen inn på andre måter ut fra næringsveier som jordbruk, jakt eller fiske. Vekten vil da ligge på de bestemte begivenheter eller prosesser som preger dagen i den aktuelle folkegruppen. Disse kan igjen stå i bestemte forhold til konkrete tidspunkter eller tidsrom, som soloppgang, den varmeste tiden på dagen eller solnedgang.

En afrikansk måned

Det er vanligst å ta utgangspunkt i månens faser, et fenomen som er synlig for alle. Lyse og mørke perioder kan ha ulike verdier for eksempel for gjeterne som overnatter ute med kveget sitt.

Hver enkelte måned kan også få navn etter den begivenheten som preger den aktuelle måneden, Mbiti gir eksempler på dette fra Latuka-folkets jordbrukskul-

tur (20). Her er februar måneden for å grave i jorden før planting, mens juli er det tørre gressets måned og august er innhøstningsmåneden og kalles «søtt korn» ettersom folket nyter den nye avlingen da.

Et afrikansk år

Året defineres først og fremst av årstidene som veksler. Nær ekvator vil det ofte være to regntider og to tørketider. Andre steder kan det være tre årstider, en regntid, en kald tid og en varm tid. Summen av årstidene og dermed året blir ikke nødvendigvis 365 dager, men livsrytmen bestemmes av årstidenes veksling.

Når det gjelder året, er det altså heller naturen enn kalenderen som setter rammen for de viktigste begivenhetene som fyller året. Det å telle eller måle tiden i form av antall dager i et år ville være lite relevant i et samfunn som følger naturens rytme.

Nåtiden blir fortid

Den tiden som produseres i nåtiden, blir umiddelbart en del av fortiden. Det vil derfor ikke være et skarpt skille mellom nåtid og nær fortid, ettersom prosessen med å skape den enkelte begivenheten ofte vil vare en stund. Mbiti introduserer to termer fra swahili for å beskrive afrikansk oppfatning av tid, nemlig *sasa* og *zamani* (21f).

Sasa dekker nåtiden som omfatter nær framtid og den delen av fortiden som har en umiddelbar relevans til nåtiden. Derfor har en eldre person mer *sasa* enn en yngre person. Et fellesskap har sin egen *sasa* som kan strekke seg lenger bakover enn enkeltpersoners *sasa*. Fortidsdimensjonen av *sasa* kan kalles erfart fortid, erfaringene er en integrert del av de relasjonene som fortsatt skapes.

Zamani er den tiden som ikke lenger står i en direkte interaksjon med nåtidige prosesser. Begivenheter som går over fra *sasa* til *zamani* har funnet sitt stoppested. Mbiti kaller *zamani* for tidens gravplass (22). Det betyr ikke at *zamani* er uten betydning, sentrale myter og forklaringer kan hente sine motiver fra *zamani* og på den måten kan *zamani* indirekte påvirke begivenhetene i *sasa*.

Sasa beveger seg altså mot *zamani*, og den som lever i *sasa*, er orientert mot *zamani* der hans eller hennes historie til slutt skal befinne seg, sammen med de avdødes historie. *Zamani* er derfor et fundament for *sasa*, *zamani* er både den historien en kommer fra og den tilstanden en går til.

Skapt tid som verdi

Med denne vekten på tid som en skapt eller produsert størrelse, er det en naturlig følge at det gir status i samfunnet å ha skapt mye tid. Dette gjelder å både kvantitativ og kvalitativ forstand, det siste er kanskje aller viktigst. Den erfaring og livsvisdom som følger av det å ha skapt tid sammen med andre gir respekt og verdighet.

I afrikanske samfunn nyter de eldre vanligvis stor respekt, og deres råd har stor vekt. Dette skyldes både den erfaring de har og de mange relasjoner de har opparbeidet gjennom sitt lange liv.

De avdøde

Tid skapes i et fellesskap med andre. En persons sasa vil derfor binde denne personen sammen med andre. Dette fellesskapet med andre opphører ikke om den andre personen dør. Det er vanlig i Afrika å regne med at de avdøde fremdeles er nærværende på en eller annen måte. Mbiti bruker uttrykket «levende-døde» om avdøde fra opp til fem generasjoner bakover (24f).

Døden er en prosess som gradvis vil føre den avdøde fra sasa over til zamani. Men så lenge den avdødes sasa berører dem som lever, vil også den avdødes ånd bli regnet som nærværende. En avdød person fortsetter å leve som medlem av sin slekt så lenge hun eller han blir husket av dem som lever. Det er altså snakk om en periode som kan variere i lengde fra person til person.

Det er derfor viktig å ha personer som tar vare på ens ettermæle når en dør, ellers vil en raskt gå over i zamani. Vanligvis er det etterkommerne som først og fremst tar vare på minnet om den avdøde. Derfor er det viktig å være nær familien både i liv og død. For dem som lever, er det viktig å være trofaste mot minnet om de avdøde og gjennomføre de ritualer som brukes i forhold til de avdøde i den konkrete konteksten. En misfornøyd «levende-død» kan skape problemer for de levende.

Når en person er glemt, når ingen husker navn eller gjerninger lenger, er dødsprosessen fullført. Da går denne personen inn i en tilstand av kollektiv udødelighet sammen med andre avdøde. Den avdødes ånd har ikke lenger noen relasjon til en konkret familie eller slekt.

Mellom «fylt tid» og «målt tid»

Mange afrikanere lever i dag i spenning mellom «fylt tid» og «målt tid» som en følge av sosiale endringer i afrikanske samfunn. Denne spenningen finner vi også når afrikanere flytter til Vesten eller når mennesker fra Vesten skal leve og arbeide i Afrika. Den siste problemstillingen er ikke minst aktuell når det norske forsvaret forbereder seg på økt innsats på det afrikanske kontinentet.

Det kan være en utfordring å finne ut av hvordan disse to tilnærmingene til tid virker inn på både tjenestemessige og private forhold. Vi har her pekt på at afrikanske samfunn legger mer vekt på begivenheten enn på tidspunktet. Planlegging som baserer seg på tidfesting av når ting skal skje, leder ofte til frustrasjon når planene ikke materialiserer seg som tenkt. Når europeere klager over afrikanere som ikke holder avtaler, er det like mye deres egen manglende kulturelle kompetanse de avslører? Men en mer prosessorientert planlegging ville kanskje fungert bedre i afrikanske kontekster, der vekten mer ligger på de kvalitative endringene en vil oppnå enn på tidfesting av aktiviteter.

Den som sammen med andre har skapt begivenheter som en har fylt tiden med, har grunnlag for å stå sammen med sine «medskapere» også i andre prosesser. Den som har mange slike relasjoner i en afrikansk kontekst, har også forutsetninger for å være effektiv når ting skal utrettes. Men den som mangler slike relasjoner og bare har en militær grad, vil ofte oppleve at en er lite effektiv.

Forventninger og endringer

Langtidsplanlegging i afrikanske sammenhenger står ovenfor spesielle utfordringer, både når det gjelder å legge planer og å kommunisere dem inn i en afrikansk kontekst. Det er klart dersom vi tar utgangspunkt i Mbitis observasjon om manglende ord og uttrykk for framtid som strekker seg mer enn to år framover i tid. En vestlig hang til å planlegge i et langt perspektiv vil kunne stå i spenning til et afrikansk perspektiv som fokuserer på nåtiden og den nære framtiden.

Når planer for en bedre framtid er lagt og kommunisert, vil de ofte føre til forventninger om umiddelbare endringer. Dersom disse endringene ikke begynner å vise seg i den nære framtid, vil tiltroen til planleggerne lett svekkes og frustrasjon over manglende resultater begynne å spre seg. Ledere som planlegger endringer i afrikanske sammenhenger må ta dette tidsperspektivet i betraktning.

Når religiøse bevegelser i Afrika legger vekt på endetidsforventninger, regnes gjerne endetiden som påbegynt allerede. Vi ser eksempler på dette i mahdi-bevegelsen i Sudan på slutten av 1800-tallet (Lapidus 1988: 854f) og i nyere religiøse bevegelser i Uganda som The Movement for the Restoration of the Ten

Commandments (Justice 2003: 24). I disse tilfellene fikk overbevisningen om den umiddelbart forestående enden ganske dramatiske følger.

Vi skal selvsagt ikke overse at det også skjer endringer i afrikanske samfunn når det gjelder tidsperspektiv og planlegging. Men i tradisjonelle kulturer er det rimelig å regne med at Mbitis resultatet fremdeles har relevans.

Oppsummering

Vi har med utgangspunkt i John Mbitis arbeid med afrikansk tidsperspektiv drøftet forholdet mellom «målt tid» og «fylt tid» og de følgene denne spenningen får for planlegging og forventninger om endringer i afrikanske sammenhenger. Innsikt i afrikanske måter å forholde seg til tid på, er en vesentlig kompetanse for alle som skal leve og fungere i afrikanske kontekster, også for norsk militært personell med oppdrag i Afrika.

English Summary

The article takes the work of Professor John Mbiti on African time concepts as the starting point, noting the absence of words and expressions for distant future. Time is then not seen as a quantity or a commodity that exists in itself, but as something created in fellowship with others, the emphasis is on the quality of the time, the concept should be called «event time». Time produced immediately moves into the past, according to the concept human are on their way into the past, nor into the future. The time concept has implications for interaction and planning as well as for the people relate to changes and expectations.

Referanser:

Justice, Kintu Mugenyi 2003: *New religious movements and the Catholic Church in Uganda, A study of new religious movements and their relationship to the Catholic Church in Uganda with special reference to two Movements that left the church*, (Master Thesis) School of Mission and Theology: Stavanger

Lapidus, Ira 1988: *A History of Islamic Societies*. Cambridge University Press: Cambridge

Mbiti, John 1990: *African Religions and Philosophy*. Second Edition, Heinemann: Oxford

Jan Opsal (f.1953). Dosent i religionsvitenskap ved Misjonshøgskolen i Stavanger. Militær karriere: Stasjonsprest ved Lista flystasjon 1981-82. Adr.: Donevikstraen 6, 4048 Hafrsford. E-mail: jan.opsal@mhs.no.

«En matematikers klarhet, en digters fantasi, en apostels begeistring»*

*Hvordan påvirker det militære ethos anvendbarheten
av norske militære styrker?*

AV HARALD HØIBACK

Er det et yrke å være offiser i Norge, er det en profesjon eller er det noe helt annet? På grunn av verneplikten har det i Norge mer vært et praktisk yrkesvalg å bli tjenestegjørende offiser enn et etisk eller moralsk valg. Også bakere og rørleggere har plikt til å føre strid for å verne landet, på lik linje med de fastlønte offiserer. Dette forholdet endret seg tilsynelatende den 1. januar 1999 da Lov om tjenestegjøring i internasjonale fredsoperasjoner trådte i kraft. I § 4, om beordring, står det:

Dersom tilfredsstillende deltakelse ellers ikke kan oppnås, kan Kongen beordre yrkesbefal til å gjøre tjeneste i en internasjonal fredsoperasjon, selv om kontrakt om dette ikke er inngått.¹

Med dette har yrkesbefal prinsipielt kommet i en annen kategori enn øvrig befal, som ikke kan beordres på samme måte til skarpe oppdrag i utlandet. Men virkningen av denne nye loven reduseres av at frivillighet fremdeles skal være hovedprinsippet for slik deltakelse.²

Om man oppfatter offisersyrket som et yrke blant flere, blir det viktige spørsmålet i denne sammenheng hva dette yrket innebærer. Hvis utenlandstje-

* Gudmund Schnitlers krav til en militær sjef i *Strategi* (Oslo, 1914) s. 153.

¹ Lov 23.02.1996 nr. 9 om tjenestegjøring i fredsoperasjoner.

² «Hovedprinsippet om frivillighet ble senest slått fast av Stortinget i forbindelse med vedtakelsen av lov 23 februar 1996 nr 9 om tjenestegjøring i internasjonale fredsoperasjoner.» St meld nr 38 1998-99 *Tilpasning av Forsvaret til deltakelse i internasjonale operasjoner*. Pkt 5.2.

neste oppfattes som en del av jobben, som man gjør for eksempel i USA, vil staten kunne praktisere en form for ledelse av Forsvaret som betegnes *stove pipe*, det vil si at den utøvende myndighet kan ‘sluse’ sine ordre direkte ned til offiserene som utfører dem, gitt at ordrene ikke bryter nasjonale eller internasjonale lover. Men oppfattes utenlandsoppdrag som noe som ikke faller naturlig inn under offiserens arbeidsområde, kan en slik form for ledelse av Forsvaret ikke praktiseres. Siden frivillighetsprinsippet fremdeles gjelder som hovedregel ved utenlandsbeordringer, også etter ikrafttreddelsen av Fredstjenesteloven, utgjør ikke den typen aktivitet en naturlig del av offisersjobben, og man kan derfor bare i begrenset grad praktisere *stove pipe command*. Dette kom klart til uttrykk før ikrafttreddelsen av Fredstjenesteloven, da vi for eksempel ble bedt om å stille to mineryddere til disposisjon for NATO i 1997/98. Uten myndighet til å beordre, ble vår deltakelse ble med andre ord «avgjort etter en diskusjon over kjøkkenbenken hjemme».³

Forsvaret har også etter ikrafttreddelsen av Fredstjenesteloven skaffet seg negativ oppmerksomhet ved at forhandlingene om økonomisk kompensasjon har fortsatt også etter at styrkene har ankommet operasjonsområdene. Men mye av den negative omtalen skyldes at kritikerne ikke tar konsekvensen av at dersom man oppfatter ‘*soldiering*’ som et yrke, så må man også forvente at de som tar jobben vil selge sin arbeidskraft til høyest mulig pris på lik linje med alle andre yrkesgrupper. Innenfor en slik forståelsesramme er det like lite uetisk av en offiser å stille sin arbeidsgiver spørsmålet om ‘hva får jeg for det da?’, hvis han blir bedt om å utføre noe som ligger utenfor arbeidsinstruksen, som det er for en snekker. Med andre ord: Om man oppfatter «krigerhåndverket» som et yrke, betyr det at styringen av Forsvaret også må bestå av forhandlinger og overtalelser for at Forsvaret skal nå de mål politikerne setter. Det viktigste middel i ledelse av Forsvaret blir altså en velfylt lommebok, som er i stand til å betale konkurransedyktige lønninger.

Et annet spørsmål er selvfølgelig om det faktisk er mulig å oppfatte offiser-virket som et yrke. Tradisjonelt har det vært oppfattet noe suspekt å bære våpen for betaling. Krig er sedvanlig noe som angår hele folket. Forsvarsminister Robert S. McNamara forsøkte å distansere seg fra en slik holdning og uttalte følgende:

*The greatest contribution Vietnam is making – right or wrong is beside the point – is that it is developing an ability in the United States to fight a limited war, to go to war without the necessity of arousing the public ire.*⁴

³ Assisterende NUPI-direktør Ståle Ulriksen, gjengitt i *Harstad Tidende* 25. oktober 2001.

⁴ Sitert i Harry G. Summers *On Strategy* [1982] (Oslo, 1995) s. 18.

Krig burde altså oppfattes som en del av statens mange oppgaver og burde derfor ikke overskygge statens øvrige gjøremål. En slik holdning er kanskje fornuftig i en tid som vår, som preges av endemiske kriger med sterk vekslende intensitet og varighet, og som for de flestes vedkommende kun utspiller seg på fjernsynet. General Fred C. Weyand, daværende Chief of Staff, U.S. Army, hadde likevel ingen tro på at McNamaras oppskrift var gjennomførbar.

*The American Army really is a people's Army in the sense that it belongs to the American people who take a jealous and proprietary interest in its involvement (...) In the final analysis, the American Army is not as much an arm of the Executive Branch as it is an arm of the American people.*⁵

Krig er altså noe som angår hele folket, uansett hvor den finner sted, og kan derfor ikke overlates til staten alene.

Også enkelte norske offiserer vil reagere sterkt på at man slår offisersyrket i hartkorn med andre yrker, hvor arbeidskraften selges til høystbydende. Virksomhet må oppfattes som en *profesjon* og ikke som et yrke. En profesjon kjennetegnes i denne sammenheng av tre forhold; ekspertise, ansvarlighet og gruppetilhørighet.⁶ En profesjon forvalter en formell ekspertise som det tar langt tid å tilegne seg. Videre har en profesjon et nært og ansvarsfullt forhold til samfunnet som helhet, og ikke bare til enkelte kunder eller arbeidsgivere. En profesjon er også kjennetegnet av at profesjonen har klare regler for hvem som tilhører profesjonen og hvem som ikke gjør det. 'Medlemskap' i en profesjon får man gjennom avlagte eksamener etter lang tids teoretisk utdanning. Medisin og juss er de klassiske eksempler på profesjoner hvor utøverne har et bevisst forhold til at de tilhører en egen gruppe med et spesielt ansvar og en spesiell utdanning.

Oppfatter man offiserer som en del av en offisersprofesjon, må man ta andre hensyn med tanke på den politiske ledelsen av dem, enn om man definerte offiserer som en yrkesgruppe. Profesjoner er tradisjonelt vanskelig å styre, fordi de har et klart syn på hva profesjonen bør gjøre, og hva den ikke bør gjøre, eller som det heter i Hippokrates' legeed: «Jeg vil holde både mitt liv og min kunst ren og hellig».⁷ Man kan altså ikke beordre medlemmer av en profesjon til hva som helst, selv om det skulle ligge innenfor lovens rammer. Gjennom å besitte en faglig ekspertise, som profesjonen er alene om, forventer den også å kunne påvirke oppdragsgiveren, og ikke bare *bli* påvirket.

⁵ Ibid s. 11.

⁶ Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. (Cambridge, Ma., 1957) s. 8ff.

⁷ Anfinn Stigen, *Tenkningens historie* (Oslo, 1983)

De to toneangivende generaler i Norge i 1940, Carl Gustav Fleischer og Otto Ruge, hadde et ulikt syn på hvordan denne påvirkning skulle finne sted og hvordan den militære 'profesjonsmakt' burde brukes. Otto Ruge mente som sjef for generalstabten at Forsvaret skulle levere den vernekraft som politikerne ba om, og faktisk betalte for, og at profesjonsmakten derfor skulle brukes i korridorene:

Den Kommanderende General eller Kommanderende Admiral som kommer i åpenbar strid med Regjeringen og Stortingets flertall, kan nok høste en publikumssuksess hos forsvarsentusiastene, men han kommer fort i den situasjon at de politikere som faktisk har avgjørelsen, overhode ikke hører på ham. Som jeg mange ganger har sagt spøkefullt i generalstabten: jeg vil heller i stillhet lyve meg til eller tigge meg til 100 000 kroner som vi får, enn å legge frem dødfødte milionforslag og få ros i Aftenposten.⁸

General Fleischer på sin side mente at Forsvaret også hadde et ansvar for hva politikerne faktisk mente om Forsvaret, og for nasjonens holdning til vernekraftten:

Fleischer delte ikke Ruges oppfatning av at det var 'den almindelige civile borgers oppfatning' som skulle være avgjørende for statsmaktenes stilling til forsvaret, og at forsvarsledelsen var et utførende ledd for regjeringens forsvarspolitik (...). Han så forsvarsmaktens ledelse som en del av den statlige ekspertise. Denne ekspertise – det fagmilitære syn – måtte fremkomme offentlig slik at den ikke bare var en viktig del av regjeringens beslutningsgrunnlag, men også opinionsdannende.⁹

Spørsmålet er med andre ord om befolkningen, gjennom Stortinget, skal «skyve» Forsvaret foran seg, eller om Forsvaret skal «trekke» folket etter seg. Har Forsvarssjefen kun ansvaret for å levere etter bestilling eller har han også ansvaret for at de ber om de riktige tingene sett ut fra en fagmilitær vurdering? Må Forsvarssjefen overbevises på et faglig grunnlag om at de direktiver han får av politikerne er faglig holdbare? Eller har politikerne krav på å få det de ber om:

The politicians should get what they ask for, even if it is not what they really want. In other words, the politicians have a right to be wrong.¹⁰

I *Instruks for forsvarssjefen* av august 1994, heter det at: «Han har ansvaret for Forsvarets virksomhet i samsvar med oppdrag og retningslinjer gitt av Kongen i Statsråd og Forsvarsminister.» Kan et slikt ansvar sammenliknes med sentralbanksjefens ansvar for en 'lav og stabil inflasjon', slik det heter i *Forskrift om pengepolitikken*, fastsatt ved kronprinsregentens resolusjon 29 mars 2001? Sentralbanksjefen er utenfor politikernes kontroll, i den forstand at terskelen er *meget* høy for at regjeringen skal diktere Norges Bank. Forsvarssjefen er neppe like fri i forhold til politikerne, men det er et faktum at den norske Forsvarssjef tradisjo-

⁸ Otto Ruge, *Felttoget* (Oslo, 1989) s. 215.

⁹ Torkel Hovland, *General Carl Gustav Fleischer, Storhet og fall* (Oslo, 2000) s. 54.

¹⁰ Anna Bolin, *Political-Military Relations, An introduction to a field of study* (Stockholm, 2004) s. 12.

nelt har hatt en større mulighet til å uttale seg selvstendig og kritisk i forhold til den politiske ledelse enn tilsvarende militære sjefer i noe annet land det er naturlig å sammenlikne seg med:

For å finne paralleller til den norske forsvarssjefsstillingen, vil det være nødvendig å rette oppmerksomheten mot land som ellers er holdt utenfor denne undersøkelsen, for eksempel land i Sør-Amerika og Øst-Asia.¹¹

Spørsmålet er med andre ord: hvor 'selvstendig' bør Forsvarssjefen være?

Spørsmålene over har ingen korte og utvetydige svar. Hensikten er heller ikke å redegjøre for ulike styringsmodeller i staten. Hensikten er å antyde at det får konsekvenser for ledelsen av Forsvaret om vi aksepterer at offiserer utgjør en profesjon, og at Forsvarssjefen har en selvstendig rolle. De politiske oppdragsgivere må, om man aksepterer en slik beskrivelse, i større grad basere sin styring på *egen* faglig ekspertise. Med andre ord: Oppfatter man offiserer som en yrkesgruppe, som tar det arbeidet som er best betalt, blir statens finansielle evne til å betale lønninger viktigst. Oppfatter man derimot offiserer som en profesjonsgruppe, blir oppdragsgivers evne til faglige drøftinger og til å finne de gode argumenter langt viktigere.

Men kanskje er det å være offiser i Norge verken et yrke eller en profesjon, kanskje er det noe helt annet? I 1870 satt Henrik Ibsen i Dresden og filosoferte over den seneste militærpolitiske utvikling:

*Just i seiren bor forliset.
Preussens sverd blir Preusser-riset.
Aldri svulmer der en løftning
av et regnestykkets drøftning.
Intet dåds-dikt blir å tolke
fra den stund av da en folke-
reisning, skjønnhetsfylt og fri,
ble et stabs-maskineri,
spekket ut med kløktens dolke,-
fra den stund da herr von Moltke
myrdet kampens poesi.¹²*

I 1870 fremstod den tyske generalstab som ubestridt europamester i landkrig. Etter krigene mot Danmark, Østerrike og Frankrike ble det åpenbart, også for norske dikterhøvdinger, at krig hadde blitt en vitenskap som var i ferd med å

¹¹ Kjell Inge Bjerga og Knut Amund Surlien, *Forsvarets øverste ledelse i internasjonalt perspektiv* IFS 2000. s, 11.

¹² Henrik Ibsen, *Ballongbrev, Til en svensk dame*. Dresden 1870.

‘myrde kampens poesi’. Krig var ikke lenger stedet for helter, eventyrere og folkelig engasjement, men for byråkrater og embetsmenn. Det interessante med Ibsens ytringer i denne sammenhengen er at de holdninger han forfektet lenge var toneangivende i Norge. Det er sogar en av grunnpilarene i det norske forsvarskonsept at forsvaret av landet i prinsippet skal besørges av amatører, i form av vernepliktige. Også den norske myten om Den andre verdenskrig vitner om hvordan det norske folk fremdeles ønsker å fremholde krig som stedet for helter, eventyrere og folkelig engasjement. Historiene om Oslogjengen, Jan Baalsrud og binders på jakkeslaget holdes i hevd på en helt annen måte enn historien om feltslag, generalstaber og forsyningsssystemer. Heller ikke internt i Forsvaret har man sett på seg selv som en profesjon som forvalter viktig og vanskelig tilgjengelig kunnskap. I forordet til Jacob Børresens bok *Kystmakt. Skisse av en maritim strategi for Norge*, (Oslo, 1993), skrev daværende generalinspektør for Sjøforsvaret, kontreadmiral Kjell A. Prytz, noe som formodentlig gjelder for hele Forsvaret:

Sjøoffiserer flest er mer praktisk enn teoretisk interessert fordi de har et praktisk yrke. Dersom de skriver, er det gjerne jordnært og har normalt et kortsiktig siktemål. Glødende interesse for å sette strategiske problemstillinger under debatt, hører derfor ikke til de mest fremtredende trekk ved den norske sjøoffisersstand.

Gitt at Henrik Ibsen fremdels har rett, at det i Norge er folkereisningen som er skjønnhetsfylt og fri og at vi ikke vil ha noe stabsmaskineri. Hvilke konsekvenser får det for den politiske styringen av norske styrker? Om Forsvarets virksomhet oppfattes som et dugnadsarbeid, hviler det et stort ansvar på de politikere som skal mane folket til innsats. Om vi forstår Forsvarets virksomhet på denne måten, må kommando og kontroll bidra til å vekke begeistring og til å opprettholde kampånden. Mens yrkesutøvere er mest opptatt av betalingen og profesjoner av profesjonens egenart, vil ‘folkereisning’, slik vi skisserer den her, være helt avhengig av synlige politikere. Utgangspunktet for all ledelse og all kommando i et slikt system er de karismatiske ledere, noe vi i Norge ikke har fokusert mye på.

Inntil ganske nylig var General MacArthurs kjente avskjedskommentar nærmest uforståelig i Norge:

*I find in existence a new and heretofore unknown and dangerous concept that the members of our armed forces owe primary allegiance or loyalty to those who temporarily exercise the authority of the Executive Branch of Government rather than to the country and its Constitution which they are sworn to defend. No proposition could be more dangerous.*¹³

¹³ Richard Ned Lebow, *Between Peace and War. The Nature of International Crisis* (Baltimore, 1981), 289.

General MacArthur kan neppe sies å stå den norske statsskikk særlig nær, men tilsvarende problemstillinger tvinger seg frem også i Norge, som følge av en ny og utvidet sikkerhetspolitisk agenda. Hvorvidt man oppfatter MacArthurs bekymring som et problem eller som en velsignelse, er avhengig av hvordan man oppfatter Forsvaret og dets rolle i samfunnet. Videre bør vår holdning til MacArthurs bekymring få konsekvenser for hvilke form for styring vi velger å bruke. En del av utfordringen er at det hersker liten enighet i Forsvaret selv om hva Forsvaret egentlig skal være:

Jeg har et inntrykk av at offisersmassen i dag er delt. Den består på den ene siden av idealistiske offiserer som arbeider i Forsvaret fordi det er et spesielt yrke som har tradisjoner og verdier som gjør dem til noe mer enn ansatte i en bedrift (...)På den andre siden består Forsvaret av offiserer som er i Forsvaret av pragmatiske årsaker. De er ikke i Forsvaret for primært å bidra til organisasjonens beste, men fordi Forsvaret kan bidra til deres egen utvikling.¹⁴

For å avslutte tyr vi igjen til jublant Ibsen: «Krev ei, min venn, at jeg skal gåten klare. Jeg spørger helst, mitt kall er ei at svare.» Denne artikkelen har kun skissert et spenningsfelt, spørsmålet overlates til den enkelte: *Må Det norske forsvar ledes, styres eller overtales?*

*Harald Høiback (f.1969). Major. Underviser i militær teori og historie ved Forsvarets stabsskole. Doktorgradsstipendiat i filosofi ved FSTS/UiO. Har i tillegg til Luftkrigsskolen et hovedfag i filosofi fra Universitetet i Oslo, og en mastergrad i historie fra University of Glasgow. Tidligere arbeid relatert til samme tema: *Command and Control in Military Crisis, Devious Decisions* (London, 2003) E-post: hhoiback@fsts.mil.no*

¹⁴ Are Hallan Syversen *Et Forsvar i endring – En ny tid og nye utfordringer for militære ledere*. Hovedfag-soppgave i sosialantropologi NTNU 2001, s.14.

Lansering av handlingsplanen for holdninger, etikk og ledelse*

ANNE-GRETHE STRØM-ERICHSEN

I dag har jeg gleden av å lansere en handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse som skal gjelde for hele forsvarssektoren. Det er flott at så mange har tatt seg tid til å delta her i dag. Krigsskolen er en fin ramme for lanseringen, fordi utdanningen ved våre militære skoler alltid har vært ett av de viktigste virkemidlene vi har i arbeidet med holdninger, etikk og ledelse. Gjennom utdanning og dialog blant ledere, ansatte og tillitsvalgte har vi sentrale arenaer for påvirkning av atferd. Dette er områder vi skal prioritere fremover. Ikke minst har vi lagt opp til *åpen diskusjon* her i dag. Jeg vil allerede nå oppfordre dere til å delta aktivt i denne seansen som kommer litt senere i programmet.

Bakgrunn

Første gang jeg tok til orde for handlingsplanen var i mitt foredrag «Sammen om et moderne Forsvar» i Oslo Militære Samfunn 9. januar i år. Jeg påpekte at et moderne Forsvar stiller høye krav til de ansatte i form av evne og vilje til kommunikasjon, kompetanse og ferdigheter. Jeg fremhevet også at jeg vil at organisasjonen skal fremstå med en kultur preget av integritet og hvor medarbeiderne er bevisst sin rolle som ansvarlig samfunnsaktør.

Forsvarets kjerneoppgave er å forsvare Norge og norske interesser, og bidra til internasjonal fred, sikkerhet og en bedre verden. I ytterste konsekvens kan det handle om liv og død. Slik sett er Forsvaret i en unik situasjon som statens sterkeste maktmiddel. Dette stiller den enkelte overfor helt spesielle holdningsmessige og etiske utfordringer og dilemmaer. Forsvarets kjerneoppgave er noe *alle*

* Statsrådets innledning ved lanseringen av handlingsplanen 18. september på Krigsskolen.

skal bidra til enten man tjenestegjør i eksempelvis Telemark bataljon, på Kystvakten eller man arbeider i Forsvarets logistikkorganisasjon, i Forsvarsbygg, for Nasjonal sikkerhetsmyndighet eller på Forsvarets forskningsinstitutt.

Vi må være oss bevisst det store ansvaret dette innebærer. Handlingsplanen skal støtte ledere, ansatte og vernepliktige slik at alle som har sitt virke i forsvarsektoren er godt rustet til å håndtere utfordringer som har med etikk, holdninger og ledelse å gjøre.

Som en viktig samfunnsaktør er vi helt avhengige av å ha tillit og troverdighet i samfunnet. De nylig utarbeidede retningslinjene for statstjenesten påpeker at etisk kvalitet på tjenesteyting og myndighetsutøvelse er en forutsetning for at innbyggerne skal ha tillit til statstjenesten. Vi forvalter store menneskelige og materielle ressurser. Folk forventer at vi har en god og etisk forsvarlig forvaltning av de ressurser samfunnet har betrodd oss. Dette bidrar til nødvendig legitimitet, tillit og troverdighet, og i det lange løp fortsatt høy oppslutning om Forsvaret i opinionen. Svikter vi her, får vi ubehagelig negativ oppmerksomhet, svekket omdømme og lavere tillit.

Til de ansatte

Like viktig som samfunnets forventninger til oss, er de ansattes og spesielt kanskje de yngstes forventninger til hva som skal prege vår organisasjonskultur. Vi som er eldre, både som medarbeidere og ledere, skal forfekte holdninger, ledelse og et etisk skjønn som gjør at de som er unge blir stolte av å jobbe i forsvarsektoren. Gode holdninger og etisk refleksjon skal gjennomsyre hele organisasjonen: fra menig til general, fra konsulent til departementsleder.

Noen av dere tenker kanskje at her kommer en statsråd inn og skal fortelle hva som er rett og galt. Slik er det ikke. Til det har jeg alt for stor respekt for yrkesvalget til alle de ansatte i forsvarsektoren; både sivile og militære. De ansatte har valgt å ta et stort ansvar for land og folk både i fred og krisesituasjoner. Jeg har i alle deler av Forsvaret møtt svært mange flotte, kunnskapsrike og reflekterte mennesker. Jeg synes det er et privilegium å være forsvarsminister med slike medarbeidere. Jeg har også erfart at Forsvaret løser sine oppgaver hjemme og ute på en svært god måte. Derfor er jeg så stolt av vårt forsvar og våre ansatte.

Til tross for dette har det imidlertid de siste årene vært flere saker som har skapt negativ oppmerksomhet – eksempler som kan tyde på at ikke alt er slik det burde være i Forsvaret. Slike saker bidrar til å skape et inntrykk av at vi ikke tar etikk og virksomhetsstyring alvorlig. Det er krevende å få frem det nyanserte

bildet. Dette tar jeg ytterst alvorlig. Det opplever jeg også at de ansatte i Forsvaret gjør. Jeg har i denne anledning lyst å nevne at jeg diskuterte etiske problemstillinger med kadettene på Sjøkrigsskolen i februar i år. Kadettene var svært opptatt av Forsvarets omdømme og deres engasjement gjorde meg trygg på at en slik handlingsplan som den vi presenterer i dag, er både riktig og viktig.

Å være opptatt av etikk, verdier, holdninger og ledelse er helt avgjørende hvis vi fortsatt skal være det forsvaret som vi alle er stolte av både hjemme og ute.

Etisk refleksjon

Handlingsplanen setter etisk refleksjon i det daglige i sentrum. Nye oppgaver, fortsatt omstilling, kontakt med omverden, nye kulturer og ny teknologi vil bringe oss i stadig nye situasjoner som krever etisk refleksjon. Dette reflekterer hovedmålet bak initiativet med handlingsplanen: *«bevissthet rundt holdninger og etisk refleksjon skal være del av den enkeltes atferd i det daglige virke»*.

Det er et ambisiøst mål, men jeg er overbevist at med øvelse så skal dette sitte enda bedre i ryggmargen på oss alle. De fleste deler av forsvarsektoren har etiske retningslinjer som skal være veiledende for vår atferd. Det er flott. Men retningslinjene må ikke bli en sovepute for handling i praksis; for det er i handlingen og i møte med andre mennesker spesielt at vårt etiske skjønn viser seg. Etiske retningslinjer har liten verdi om det ikke parallelt forgår en etisk diskusjon og refleksjon med de som omfattes av regelverket. Dette skal bidra til å unngå fallgruver ved at vi er klar over de etiske dilemmaene vi står overfor i vårt daglige virke.

Ett av de mer grunnleggende dilemmaene i vår virksomhet er måtte ta liv for å beskytte liv. Andre dilemmaer er annerledes; som når du samarbeider med næringslivet, eller skal måtte stå for en beslutning du er uenig i, eller oppdager et kritikkverdig forhold. Slike valg kan være krevende, noe som nettopp er dilemmaets natur.

Jeg tror ikke det nødvendigvis er skjerping av lover, regler og retningslinjer som skal til, men heller øvelse, oppfølging og kontroll over at de faktisk blir fulgt. Dalseideutvalgets rapport om IKT-kontrakter i Forsvaret *påpeker at det ikke er mangler ved lovverket som er problemet, men snarere etterlevelsen av disse*. Lover og regler er ikke det eneste som styrer vår atferd. Jeg er overbevist om at ved å sette av tid til *etisk refleksjon* så vil sannsynligheten for *etisk reaksjon* øke i stor grad.

Verdigrunnlaget

Selve handlingsplanen omfatter 23 tiltak som skal sette ytterlig kraft bak arbeidet med holdninger, etikk og ledelse. Planen tar i stor grad høyde for alle tiltak og aktiviteter som allerede pågår. Og jeg har lyst til å understreke – det pågår mye bra på dette området i forsvaret allerede. Jeg var eksempelvis til stede da boken *Militæretikk* ble lagt fram i januar i år. Boken peker på en rekke grunnleggende dilemmaer som forsvarets ansatte kan møte på innenfor mange områder av vår virksomhet. Jeg kan virkelig anbefale dere å lese denne boken!

I arbeidet men handlingsplanen har jeg vært opptatt av at vi skal utarbeide et felles verdigrunnlag for forsvarssektoren. Spørsmålet er om gode holdninger er uløselig knyttet sammen med å ha et bevisst forhold til verdier. De forskjellige etatene i forsvarssektoren har utarbeidet sine verdigrunnlag som er tilpasset sin egen virksomhet. For meg er det imidlertid viktig at vi også har en felles forståelse på tvers av sektoren av hva som skal kjennetegne forsvarssektoren som helhet. Uansett hvilket fagfelt man jobber med i Forsvaret, er alles mål å understøtte Forsvarets kjerneoppgaver.

Verdigrunnlaget skal bli en verdimeisig overbygning som kan gi retning for etatenes eget arbeid med verdier, holdninger og etikk. Jeg gleder meg til dette arbeidet og kommer til å være personlig engasjert i prosjektets fremdrift.

Mangfold, ledere som rollemodeller, varslingsystem og etisk råd

Fra et verdisynspunkt er det også naturlig å trekke frem betydningen av mangfold i forsvaret. For at vi skal utvikle oss mot større grad av mangfold må vi faktisk forstå verdien av mangfold, og kommunisere dette. Spesielt er jeg opptatt av at vi øker kvinneandelen i Forsvaret, og jeg ønsker ytterligere oppmerksomhet om FNs sikkerhetsrådsresolusjon 1325 om kvinner fred og sikkerhet. Debatten om mangfold handler like mye om hva slags kultur vi ønsker, hvilke oppgaver vi skal løse, og hva samfunnet forventer. Et annet viktig verdispørsmål er våre holdninger til de vernepliktige. Hvordan kan vi best utnytte den ressursen og verdien de representerer?

Et annet sentralt tema i handlingsplanen er nettopp fokuset på ledere som rollemodeller. Fordi vi erkjenner at vi som ledere har et ekstra stort ansvar. Dalseidutvalget påpeker *at det er ledernes ansvar at normene etterleves og at organisasjonen innrettes slik at det faktisk er mulig å kontrollere at normene følges*. Vi som ledere må forstå vår oppgave som rollemodeller og kulturbærere. Vi skal gi ros gjennom medarbeidersamtaler og i det daglige for atferd som viser godt etisk skjønn. *Vi* må ta belastningen det er å håndtere kritikkverdige forhold.

I den forbindelse vil jeg fremheve at vi i tillegg skal etablere et varslingsystem hvor alle ansatte kan ha et sted å henvende seg uten frykt for sanksjoner. Dalseideutvalget anbefaler også *at det bør vurderes å etablere et etisk råd på ledernivå*. Jeg mener at et slikt råd skal ha som formål å diskutere aktuelle og mulige dilemmaer som vi står overfor i vårt daglige arbeid. Jeg vil gi anerkjennelse til FLO som allerede har tatt et slikt initiativ.

For at vi skal lykkes med arbeidet med holdninger, etikk og ledelse er vi avhengige av aktivitet på alle nivå i organisasjonen. Det er ikke alltid lett å sette av tilstrekkelig tid til dette, og jeg skal være den første til å erkjenne at den som har skoen på selv vet best hvor den trykker. Det må derfor utarbeides lokale planer som ikke nødvendigvis kopierer handlingsplanen, men som tar inn over seg de samme utfordringene på lokalt nivå. Jeg ser frem til engasjement og aktivitet ute i avdeling, på fregatten, i staber og i departementet. Det er mange her som har både ansvar og mulighet, og jeg oppfordrer dere til å ta fatt på dette arbeidet så fort som dere forlater denne salen.

Avslutning

Bruk og diskuter innholdet i handlingsplanen. Jeg har snakket mye om betydningen av etisk refleksjon i det daglige. Jeg har fremhevet noen tiltak som jeg mener er spesielt viktige og som jeg kommer til å følge med spesielt stort engasjement og interesse: utvikling av et felles verdigrunnlag, understøtte ledere som rollemodeller, at vi skal ha en organisasjon preget av mangfold, samt etablering av et varslingsystem og etisk råd. På samme måte som jeg har bedyret mitt engasjement i noen saker, oppfordrer jeg dere til å gjøre det samme. Om jeg skal trekke frem et særtrekk som jeg ønsker skal prege det videre arbeidet med holdninger, etikk og ledelse: så må det bli åpenhet. Jeg ønsker at vi skal være åpne med de utfordringene som vi observerer at organisasjonen har, og la oss være åpne ut mot samfunnet om hvem vi er og hva vi står for.

Med dette overrekker jeg handlingsplanen til de fire etatssjefene. Jeg er sikker på at vårt engasjement og måten vi tar arbeidet inn i egen organisasjon, er avgjørende for resultatene som oppnås for forsvarssektoren.

Om handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse

FORSVARSDEPARTEMENTET

Handlingsplanen for holdninger, etikk og ledelse favner hele forsvarssektoren. Den skal dekke de 15 000 ansatte i Forsvarets militære organisasjon (FMO), de 2 000 ansatte i de andre etatene i forsvarssektoren (det vil si Forsvarsbygg, Nasjonal sikkerhetsmyndighet (NSM) og Forsvarets forskningsinstitutt (FFI)), ca 9 500 vernepliktige inne til førstegangstjeneste samt Forsvarsdepartementet (FD).

Dette er omfattende målgrupper som best nås ved tiltak lokalt i den enkelte virksomhet eller sentrale tiltak som kan gjennomføres for mange. Handlingsplanen omfatter 23 nye tiltak. Det foregår allerede i dag gode og effektive tiltak i forsvarsgrenene, i avdelingene og i etatene, som hver på sin måte bidrar til å sette fokus på holdninger, etikk og ledelse. Det er et poeng å synliggjøre disse aktivitetene, sette ytterligere kraft bak flere av dem samt kommunisere og samordne der dette er hensiktsmessig. Derfor er også et utvalg av det pågående arbeidet tatt inn i planen.

Handlingsplanen skal gi støtte for ledere, ansatte og vernepliktige, slik at alle som har sitt virke i forsvarssektoren er godt rustet til å håndtere utfordringer som har med etikk og holdninger å gjøre – uansett hvor i organisasjonen de arbeider. Planen skal bidra til at ledere, ansatte og vernepliktige har tilstrekkelig kunnskap til å ta gode beslutninger, samt å styrke den enkeltes bevissthet rundt det å være en ansvarlig samfunnsaktør. Planen skal medvirke til at holdninger, ledelse og etikk i enda større grad inngår i profesjonsidentiteten og yrkesstoltheten.

God forankring og bred deltagelse er stikkord for å få en handlingsplan om holdninger, etikk og ledelse til å gjelde i hele forsvarssektoren og i den daglige virksomheten. Arbeidet har blitt ledet av FD, i god dialog med FMO og øvrige etater. Målsettinger, utfordringer og tiltak har blitt diskutert med mange nøkkelpersoner og miljøer – deriblant Forsvarsstaben (FST), Forsvarets skolesenter (FSS) og de sentrale tillitsvalgte både for ansatte og for vernepliktige. Planen har vært bearbeidet med forsvarsgrenene gjennom kompetansenettverket for organi-

asjonskultur, og har vært tema for et fagseminar med en rekke ledere i forsvarssektoren. Dialogene har vært viktige for å få oversikt over det som allerede foregår av relevante tiltak og for å etablere et godt grunnlag for å anbefale nye.

Måten ledere på alle nivåer formidler og tar inn over seg denne handlingsplanen på, er avgjørende for utviklingen og effekten som oppnås. Et annet suksesskriterium for å holde oppe interessen for disse problemstillingene, er å identifisere miljøer som gis et særlig oppfølgingsansvar. Ett slikt miljø vil være kompetansenettverket for organisasjonskultur som ble etablert våren 2005. FD vil kunne støtte etatene i å gjennomføre større aktiviteter og arrangementer ute, regionalt eller lokalt. Departementet vil også følge dette arbeidet opp gjennom årlige konferanser (dialogkonferanser) med vekt på holdninger, etikk og ledelse. En målrettet og aktiv bruk av egen intranettportal vil også være et godt bidrag til å styrke og synliggjøre oppmerksomheten om etiske problemstillinger.

Akershus slottskirke i unionstiden

Det hellige rom

AV VIDAR VIK

Da jeg i juni 1965 var oppe til muntlig eksamen i kirkerett ved Menighetsfakultetets praktisk teologiske seminar, hadde professor Knut Robberstad forberedt en oppgave som dreide seg om en liten middelalderkirke som ble funnet i en liten dal i Hardanger. Bygda ble avfolket under Svartedauen og kirken glemt inntil den ble funnet på 1900-tallet. Historien var naturligvis oppdiktet, men vel egnet til å belyse sentrale elementer i kirkeretten. Kirken er spesiell, og Kirkerådets regler for bruk av kirker har sin basis i en tradisjon som i vårt land går mer enn 1000 år tilbake.

Kirken er et annerledes hus, «viet og helliget til Guds ære og hans menighets oppbyggesse», som biskopen uttaler ved innvielse av en ny kirke. For menighetene vil det således være en utfordring å benytte kirken slik at den kan framstå som en levende formidler og bærer av det gode budskap.

Det som foregår i kirken skal ikke være preget av restriksjoner og forsiktighet, men av gudstjenesteliv, gudsopplevelse, engasjement og framtidshåp, der evangeliets trøst, varme og fellesskap blir formidlet i sorg og glede.¹

I forberedelsen av denne artikkelen har det blitt stadig klarere for meg at Slottskirken står sentralt i Norges kirkehistorie og i den nasjonale, særlig i perioden fra 1810 og frem til garnisonsmenigheten ble nedlagt i 1938. Det hevdes at det er et vedtak i Stortinget at Slottskirken er et kapell i tilknytning det kongelige mausoléum. Hvis dette er riktig, er det ganske oppsiktsvekkende. For det første har Stortinget aldri hatt myndighet til å gjøre enkeltvedtak om bruk av kirker, langt mindre til å endre en kirkes status. Det var neppe det fremste i kong Haakon VIIIs tanke da han forærte nytt orgel og nye kirkestoler til Slottskirken at den skulle fungere som kapell i forbindelse med mausoléet.

¹ Sitat fra «Regler for bruk av kirken» vedtatt av Kirkerådet i 2002.

Uansett, alle kirker oppført før 1650 er automatisk fredet, og det finnes ingen prosedyre for bruksendring. Dersom man vil ta dette opp, må det taes opp med de kirkelige myndigheter, og den øverste autoritet er Kongen i statsråd.

Når det gjelder bruk av kirkerommet så forutsetter det et samarbeid mellom menighetsråd og prest, men *presten har fortrinnsrett til bruk av kirken til gudstjenester, vigslar og begravelser.*² For Slottskirkens vedkommende er det naturlig at Kommandanten ivaretar menighetsrådets myndighet, men Kommandanten kan ikke under noen omstendighet erstatte presten. Oppstår det for øvrig uenighet om menighetsrådets bruk eller utlån av kirken og prestens bruk som ikke lar seg løse lokalt, avgjør biskopen spørsmålet.

Når det nå sies at Slottskirken er et kapell i tilknytning det kongelige mausoléum, er det fullstendig uten mening hvis en ikke forteller at rommet er vigslat til kirkelig bruk. Opphører Roskilde domkirke å være domkirke fordi en rekke kongelige er stedt til hvile der?

Det nevnes titt og ofte at Garnisonsmenigheten ble nedlagt i 1938. Det betyr ikke at Slottskirken opphører å være kirke. Den opphører å være sognekirke i garnisonsmenigheten. Det er vigslingen som gjør en kirke til et spesielt rom. Dersom ikke kirken blir disponert i henhold til kirkeloven, så påhviler det menighetsrådet i Domkirken menighet og soknepresten i samme menighet å tilse at kirken blir brukt i henhold til Kirkeloven.

Garnisonsmenigheten

Kjeld Stub

I sin selvbiografi forteller Kjell Aukrust at han ble rekonfirmert av Kjeld Stub i Akershus slottskirke. Han var ikke mer enn vel konfirmert i Alvdal da hans far ble stortingsrepresentant. Da de kom til Oslo ble han innskrevet til konfirmasjon i Slottskirken av sin mor. Hun var ikke den eneste som var begeistret for Kjeld Stub som prest.

Kjeld Stub, som var garnisonsprest fra 1912 til han gikk av i 1938, hadde en utrolig sterk posisjon i Den norske kirke. Da man begynte med radiooverførte gudstjenester i 1925, var det hver søndag fra Akershus slottskirke. Etter hvert kom Vår Frelses kirke inn som reservekirke, men i mer enn 10 år var Kjeld Stub predikanten som var kjent i de tusen hjem. Kjeld Stub var for øvrig den eneste som ble utnevnt med tittelen garnisonsprest. Tavlen i Slottskirken i trap-

² «Regler for bruk av kirken» § 13.

pegangen ned til krypten forteller at prestene fra 1823 hadde tittelen garnisonsprest. Det er ikke tilfelle.

Det var kjent at Kjeld Stub var aktiv i Nasjonal Samling på 30-tallet. Han var til og med stortingskandidat for partiet. Det som er mindre kjent er at han i et privat brev til Vidkun Quisling 9. desember 1940, og frasa seg sitt medlemskap i NS og brøt definitivt kontakten med regimet.

Claus Pavels

Slottspresten under opptakten til 1814 og i de første årene av unionen, Claus Pavels, var en estetiker både i teori og praksis. Hans eksamener var meget gode, og han holdt en prøvepreken i København i 1791 som vakte betydelig oppsikt. Han fikk allikevel en treg start på sin embetskarriere. Han trivdes ikke som prest på landet, verken i Norge eller i Danmark. I 1799 ble han endelig prest i Nicolai menighet i København. Nå var han i det kulturelle miljø han trivdes aller best, og det var utvilsomt en skuffelse da Nicolai menighet ble nedlagt. Etter noen måneder på vartpenger ble han utnevnt til slottsprest på Akershus og sokneprest i Aker.

Claus Pavels var født i Vanse på Lista i 1769, hvor hans far var prest. Faren døde 4 måneder før han ble født. Han vokste opp på sin morfars, foged Anders Tostrup, gård ytterst på Listalandet. Hans barndom var meget ensom, kun omgitt av voksne mennesker. Han ble dimittert fra Kristiansands skole som student med utmerkelse i 1785.

Vi kjenner hans virksomhet på bakgrunn av hans dagbøker. De forteller om hans engasjement i byens litterære kretser og at han var et meget interessert medlem av byens dramatiske selskap. Han engasjerte seg sterkt i forbedring av skolevesenet og fattigvesenet, men møtte liten respons for sitt engasjement. Han var en meget skattet predikant. Hans prekener var meget velformulerte, men sterkt preget av rasjonalistiske synsmåter.

Hans virkelig store bragd var regien ved åpningen av Det Kongelige Fredriks Universitet i Kristiania i 1811. Med utgangspunkt i Det kongelige selskab til Norges Vel hadde grev Wedel gjort en iherdig innsats for å få saken i havn. Kong Fredrik den VI ga seg til slutt, og åpningen skjedde den 11. november kl. 09.00 med musikk og parade av de militære avdelinger i gallauniform. Kl. 10.00 var det salutt med ni kanonskudd fra Festningen. Deretter ble det ringt med stormklokkene frem til kl 11.00. Slottsprest Pavels hadde skrevet innbydelsesskrift og folk samlet seg i Slottskirken. Ved kirkedøren ble det solgt inngangsbilletter til inntekt for et «glædesmåltid på festens dag for de fattige, 744 i tallet».

De samme begivenhetene som førte til opprettelsen av Universitetet, ga også støtet til at Akershus garnisonsmenighet ble opprettet i 1812.³ Formalitetene var ikke slik vi er vant til det i dag. Det er ennå eneveldets tid, og det var ikke nødvendig med noen kongelig resolusjon. Begrepet garnisonsmenighet er først kjent i Fredrikshald og ikke lenge etter i Kongsvinger. Dette var garnisonsmenigheter etter dansk-norsk modell, altså et sogn som også omfatter en garnison. At garnisonsmenigheten hørte sammen med Aker var jo egentlig unaturlig, da hele Akershus festning, helt fra 1624, hørte til Kristiania by. Det tyder på at det å være slottsprest på Akershus må ha vært meget attraktivt, siden soknepresten i Aker har ønsket å beholde stillingen som slottsprest på Akershus.

Dette var nok et sterkt ønske fra Claus Pavels da den politiske utvikling gikk i den retning at betydningen av Akershus slott som den dansk-norske kongens residens når Kongen var i Norge, var på retur. Økonomien var viktig. Slottsprestembedet hadde vært meget godt betalt, og derfor svært ettertraktet, siden Hanibal Seesteds tid. Nå gjaldt det å finne midler til prestelønn i den militære virksomhet på Akershus.

De politiske begivenhetene omkring 1814 opptok Pavels sterkt, uten at han lot seg rive med i noen nasjonalistisk bølge. I utgangspunktet var han en varm tilhenger av prins Christian Fredrik. Begivenhetene etter 17. mai 1814, svekket imidlertid Pavels tillit til prinsen, og Pavels ende tydeligvis som en pragmatisk tilhenger av unionen, uten den store begeistring.

Pavels var i utgangspunktet rasjonalist og var meget aktiv i Kristiania dramatiske selskap. Han bevet seg imidlertid i mer konservativ retning rent teologisk. Han var urban av legning, og bøndene i Aker fikk ikke den oppmerksomhet fra sin sokneprest som de syntes de hadde krav på.

I 1817 ble Claus Pavels biskop i Bergen, noe som igjen skapte store forventninger som vel ikke alle ble innfridd. Etter hvert ble han en aktet borger i Bergen, uten at han på noen måte kunne måle seg med sin forgjenger, Johan Nordal Brun.

Johan Storm Munch

Johan Storm Munch ble Norges første feltprost. Det er grunn til å nevne Munch spesielt fordi han er den første prest som fulgte avdelingen ute i felt her i landet. Tidligere var det regionale forsvaret knyttet til den lokale menighet og den lokale sokneprest.

³ Innstilling fra en komité nedsatt av Kirkerådets utvalg for forskning og utredning til vurdering av feltpresttjenesten, Oslo 1975, s. 13.

Johannes Storm Munch ble utnevnt til norsk feltprost i 1808.⁴ Det var under Napoleonskrigene, da vi hadde en sterkt stigende nasjonal bevissthet, og forbindelsen mellom Danmark og Norge var meget dårlig. Vi kjenner til danske feltproster fra tidlig på 1700-tallet. Utnevnelsen av egen norsk feltprost må betraktes som en nasjonal markering.

Munch var prestesønn fra Vågå. Det var i studietiden i København han kom med i Det Norske Selskab. Han var en grenseløs beundrer av prins Kristian August, og det var prinsen som kalte ham til feltprost i 1808. Da prinsen måtte oppgi felttoget i 1810, og reiste til Sverige som kronprins, skrev Munch et dikt med tittelen: «Norges farvel.» For Munch skapte dette også personlige problemer. Han hadde forlatt sitt embete som res. kap. i Skjeberg til fordel for feltprostembetet og måtte livnære seg som privatlærer på Fredrikshald og i Kristiania inntil han gjennom personlig vennskap med grev Wedel i 1813 ble utnevnt til sokneprest i Sande i Vestfold. Han tok med seg sin tittel som feltprost til sitt nye embete som sokneprest i Sande, likeså da han ble sokneprest i Aker og slottsprest på Akershus i 1817. Å være slottsprest på Akershus ble fortsatt regnet som et attraktivt embete på denne tiden.

Munch ble i sin samtid karakterisert som rasjonalist, noe han ikke var alene om i sin samtid. Han var i alle fall kritisk overfor de «svermeriske» vekkelsesbevegelser som gjorde seg gjeldende fra slutten av 1700-tallet. Vi kjenner ikke til noe teologisk forfatterskap fra hans hånd. Derimot er hans litterære produksjon betydelig. *Mange av Munchs dikt er friske, likefremme og melodiose – de kan minne om sønnen Andreas Munchs, men det er en opprinneligere, sunnere kraft i hans naturglede, den er mindre «elegisk».*⁵ Hans litterære forbilder var Goethe, Schiller, Oehlenschläger, Tegnér og Snorre. Han var aktiv som forfatter også etter at han ble biskop i Kristiansand i 1823.

Joachim Brink Lund

I 1823 ble forholdene omkring Kristiania garnisonsmenighet regulert i en egen kongelig resolusjon. Stillingen som slottsprest ble nedlagt, og diskusjonen gikk egentlig om presten ved Akershus Festnings Slaveri skulle betjene hele sognet. Garnisonsmenighetens navn ble fastsatt til Kristiania garnisonsmenighet og fikk egen prest skulle kalles garnisonsprest, og derved ble sognet definitivt skilt fra Aker sogn. Garnisonsprest har helt siden 1661 tidvis vært brukt som tittelen til en sokneprest som har en garnison, og ikke vært den egentlige embetstittel før Kjeld Stub ble utnevnt i 1912. Etter dansk-norsk tradisjon ble den lokale sokne-

⁴ Ibid s. 13.

⁵ Helge Groth i Norsk Biografisk leksikon, bind X s 439, Oslo 1940.

prest kalt garnisonsprest i den grad han fungerte i forhold til den lokale militære sjef. Det har også tidvis vært bruk som tittel for slottspresten på Akershus før 1823.⁶

Anseelsen til Slottskirken svingte en del. Pliktmessig gudstjenestedeltakelse var nok grunnpilaren i virksomheten. Da det kongelige slott ble tatt i bruk i 1848, med Slottskapellet, ble bruken som representasjonskirke definitivt borte, og Slottskirken ble primært en kirke for garnisonen. Det var gjennom hele 1800-tallet kjempet for å opprettholde garnisonsmenigheten som eget sogn. De fikk, i alle fall mot slutten av århundret, støtte i Kristianias presteskap som fryktet merarbeid ved en eventuell nedleggelse.

En ung lovende teolog, Joachim Brink Lund, ble i 1855 prest ved Akershus festnings slaveri. Året etter ble han tukthusprest. I 1864 ble han utnevnt til sogneprest i Garnisonsmenigheten. Han var tydeligvis sitt ansvar bevisst som ledende feltprest. Vi vet at han også var i felt på en lengre øvelse i Sverige med norske militæravdelinger.

Joachim Brink Lund var i samtiden kjent som forfatter av oppbyggelseslitteratur, blant annet en bønnebok som ble utgitt i 1866, og hadde en viss utbredelse. Han var motstander av mormonerne, og engasjerte seg sterkt i kampen mot disse. Han var også sterkt imot Landstads salmebok, av helt andre grunner, nemlig fordi «den førte skriftsproget ned i bondedialektene og brukte alt for vulgære uttrykk.» At han var for Hauges salmebok vet vi ingenting om. Han ga seg imidlertid i kast med å lage «en Salmebog til Husandagt for dem, der foretrekke Bogsproget for Maalstrevs-Sproget».⁷ Han kom aldri noen vei med dette prosjektet.

Erik Frederik Barth Horn

Da Lund gikk av, ble sokneprest i Karljohansvern garnisonsmenighet og i Horten menighet E. F. B. Horn konstituert i stillingen.

Erik Barth Horn var en betydelig forfatter på det teologiske og filosofiske felt. Sammen med professor Fredrik Petersen representerte han det teologiske sentrum i den pågående kirkestrid. Begge holdt de avstand til den liberale teologi, men var samtidig sterkt engasjert i å bygge bro mellom kirke og kultur,⁸ selv om de neppe ble tatt for å være Grundtvigianere. Erik Barth Horns viktigste verk, *Naturvidenskab og kristendom*, kom ut i 1886, mens han var sogneprest i Kristiania Garnisonsmenighet.

⁶ Nevnte innstilling s. 13.

⁷ L. Selmer i Norsk Biografisk Leksikon, bind VII s. 482.

⁸ Norges historie,(J. W. Cappelen) Oslo 1978, bind 12 s. 51.

2. desember 1899 kommer det en kongelig resolusjon som søker å løse problemet med at det var et stadig synkende antall menighetslemmer. Fra 1. januar 1900 skulle ikke bare de som bodde innenfor garnisonsmenighetens grenser tilhøre menigheten, men også alle som hadde sitt arbeid på Festningen og deres husstander, elever ved den kongelige norske Krigsskole og eventuelt andre i Kristiania værende skoler. Dette er første gang en garnisonsmenighet i Norge kan karakteriseres som en kategorialmenighet og ikke som en sognemenighet.

Anton Christian Hall

Anton Christian Hall var en av pionerene for KFUM i Norge. Han ble betraktet som en av tidens store forkynnere. Han var stiftprost i Tromsø da han i 1889 ble tilsatt som generalsekretær i Norges Kristelige Ungdomsforbund. Tilsettingen skjedde på betingelse av at det ikke skulle koste Forbundet noe. Hall hadde ingen problemer med å samle inn penger til livets opphold på sine forkynnerreiser. I tre år var han i tillegg generalsekretær i Danmarks KFUM, og oppholdt seg tre måneder i Danmark hvert år.

I 1890 ble han utnevnt til honorær hoffpredikant, og da Erik Barth Horn trakk seg tilbake som prest i Garnisonsmenigheten i 1898, overtok Hall ansvaret for denne menigheten samtidig som han ble konstituert som stiftprost i Kristiania, et embete han bestyrte i tre år. Det skal sies at han i denne tiden brukte sekretæren i Kristiania Ynglingeforening, senere svigersønn, Kjeld Stub, som personellkapellan.

Som om ikke dette var nok, overtok han som formann i Norges Kristelige Ungdomsforbund ved siden av at han var generalsekretær. Høydepunktet for hans virksomhet var utvilsomt KFUMs verdenskonferanse i Kristiania i 1904.

Midt oppe i alt dette kan vi spørre hvilken oppmerksomhet Garnisonsmenigheten fikk. Det er neppe uten grunn at Regjeringen vurderte å nedlegge menigheten da Anton Christian Hall døde i 1911. Den hadde nok også blitt nedlagt hvis ikke Kjeld Stub hadde meldt seg som søker.

Epilog

Det er verd å merke seg at det var Forsvaret som kjempet for å beholde Akershus slottskirke som kirke gjennom disse til dels turbulente tider. Slottskirken står der, i skjæringspunktet mellom kirke og folk, i gode og onde dager. Å redusere kirkens betydning som et hellig rom, vil være å ta bort noe av livsnerven i denne forbindelsen.

«Akershus er det desidert viktigste kulturminnet vårt»⁹ uttaler byantikvaren i Oslo. Det er ingen god forvaltning av Akershus slottskirke å ta den ut av den tradisjon den er vigslet til.

Vidar Vik, f. 1937. Stabsprest(R). Adr. Skausnaret 9a, 1262 Oslo. Cand. Theol 1964. Practicum 1965. Brigadeprest Brig N 1967. Res.kap i Stokke 1970, Res.kap i Bøler 1974. Res.kap i Nordstrand 1978. Bataljonsprest UNIFIL 1985-1986 og 1991-1992. Stabsprest FPK/Stab 1988. Garnisonsprest for Østlandet/Stabsprest i Hæren 1990-1997.

⁹ Aftenposten Aften 28.08.06.

Nyordning av stat/kirke – nyordning av feltpresttjenesten?

AV NILS TERJE LUNDE

I Stat/kirke-utvalgets innstilling: *Staten og Den norske kirke* (NOU 2006:2) foreslås det en nyordning av stat/kirke. Dette har også betydning for feltpresttjenesten. Feltpresttjenesten omtales spesifikk under «Særskilt organisert virksomhet i kirken» i avsnittene 4.4.6 og 5.6.4. Det tilgrunnliggende synspunktet er altså feltpresttjenesten forstått som en kirkelig kategorialbetjening. Det pekes her på Feltprestkorpset som et «ikke-geografisk prosti» og at korpset står under tilsyn av Oslo biskop i kirkelige anliggender. Samtidig kommer det også tydelig til uttrykk at Feltprestkorpset organisatorisk er tilknyttet forsvarssjefen, at korpset forvalter personell også utenfor Den norske kirke og at korpset utfører funksjoner som neppe kan avledes av en kirkelig kategorialbetjening, som tilretteleggelse av fri religionsutøvelse uavhengig av tros- og livssynsmessig ståsted.

Når det gjelder fremtidig organisering etter en nyordning av stat/kirke, skisseres to muligheter: enten at tjenesten videreføres som nå, men tilpasset en ny struktur (heretter kalt alternativ A) eller at tjenesten opphører som selvstendig organisert tjeneste og i stedet inngår i Den norske kirkes ordinære aktiviteter (alternativ B). Det er verd å merke seg at disse to alternativene også ble drøftet i den forrige stat/kirkeutredningen fra 1975 (Sivertsen-utvalget), men da med det siste alternativet som flertallsforslag. Den gang skapte forslaget stor debatt.¹ Nå skisseres bare to alternativer, uten innstilling. Det er i tillegg verd å merke seg at utvalget legger til grunn at også de statlige overføringene må med i beregningsgrunnlaget, slik at andre trossamfunn enn Den norske kirke får mulighet til å gi tilsvarende tjenester i henhold til sin størrelse, og at dette må utredes særskilt med tanke på feltpresttjenesten.

¹ For oversikt og gjennomgang av denne debatten se Nils Terje Lunde (2003): *Fra Forsvaret i kirken til kirken i Forsvaret*, Bergen: Eide forlag, s. 313ff.

Stat/kirke-utredningen aktualiserer sentrale spørsmål knyttet til feltprest-tjenestens organisering. Spørsmålet her vil være hvilke og hvor omfattende endringene i organisering vil måtte være ved en nyordning. Dette kan også ha betydning for Feltprestkorpsets profil.

I denne artikkelen vil hovedvekten legges på de rettslige sidene ved feltpresttjenesten. Med det menes både en kirkerettslig og en offentligrettslig dimensjon. Dernest vil både kirkelige og militære, så vel som mer samfunnsmessige aspekter berøres. De teologiske aspektene ved den norske feltpresttjenesten berøres ikke i denne sammenheng.²

Feltprestkorpsets rettsgrunnlag

Feltprestkorpset ble opprettet ved Stortingsbeslutning av 6. juni 1953, som del av Stortingets behandling av ny forsvarsordning. Den konstitusjonelle hjemmel for denne beslutning er dermed Grl § 25 om Stortingets kompetanse til å fastsette Forsvarets organisasjon. Det berører altså ikke kirkeordningen. Begrunnelsen for opprettelsen henger sammen med innføring av verneplikt for geistlige som feltprester, ved den nye vernepliktsloven av 7. juli 1953, hvor det het det i § 3, siste ledd het:

*Fritatt for verneplikt er ordinerte prester og prester eller forstandere for ordnede dissentermenigheter. Såfremt de har utført militærtjeneste, er de dog etter nærmere bestemmelser av Kongen, pliktige til å gjøre tjeneste som feltprester.*³

Denne bestemmelsen er hjemlet i Grl § 109 om militær verneplikt for statens borgere. Geistlige, uansett kirkelig tilhørighet, pålegges feltpresttjeneste, og dette ivaretas gjennom Feltprestkorpset. Dette betyr altså at tjenesten ikke er avledet av grunnlovsbestemmelsen om Statens offentlige religion (Grl § 2). En opphevelse av Grl § 2 om Statens offentlige religion fører derfor ikke til bortfall av det rettslige hjemmelsgrunnlag for Feltprestkorpset.

Feltprestkorpsets formål, organisasjon og instruks for feltprosten er videre gitt ved kongelig resolusjon av 22. oktober 1954. Denne ble fremmet av Forsvarsministeren i vanlig statsråd, ikke av kirkeministeren i kirkelig statsråd. Det samme gjør seg gjeldende i utnevning av feltprost. Utnevnelsen skjer etter innstilling fra Forsvarsdepartementet, ikke fra Kirkedepartementet, og utnevnelsen skjer ikke i kirkelig statsråd, men i vanlig statsråd. Dette betyr prinsipielt at fastsettelse av FPKs virksomhet og tilsetting av feltprost ikke har sin hjemmel i

² For en drøfting av dette se: Nils Terje Lunde (2006): «Feltpresttjenesten i lys av luthersk toregimentslære», i *Pacem* nr 9:1 (2006).

³ I någjeldende lov er «ordnede dissentermenigheter» endret til «trossamfunn».

kongens (regjeringens) kirkelige prerogativer etter grunnlovens § 16, men etter kongens (regjeringens) militære kommandomyndighet etter grunnlovens §§ 25 og 31. En opphevelse av Grl § 16 fører dermed ikke til bortfall av Feltprestkorpsets rettslige hjemmelsgrunnlag.

Det rettslige hjemmelsgrunnlaget for Feltprestkorpset vil altså kunne bestå ved en nyordning av forholdet mellom Stat og Kirke, herunder opphevelse av Grl §§ 2 og 16. Dette betyr allikevel ikke at nyordningen ikke får konsekvenser. Dette dreier seg både om korpsets formål, organisering og personellmessige sammensetning. I henhold til kongelig resolusjon av 22. oktober 1954 § 1 står korpset «i kirkelige anliggender under overtilsyn under Oslo biskop». Ved tilsetning som feltprest skal Oslo biskop uttale seg (§ 6), og korpsets formål er å «lede og utføre feltpresttjeneste i Forsvaret i samsvar med Den norske kirkes orden». Vi kan altså si at det er en *episkopal* og *rituell* forbindelse mellom Den norske kirke og Feltprestkorpset. Det er formelt sett ingen *organisatorisk* forbindelse mellom Den norske kirke og Feltprestkorpset, men i praksis er det etablert en *semi-organisatorisk* forbindelse ved definisjonen av korpset som et ikke-geografisk prosti i Den norske kirke (denne betegnelsen er ikke formelt sett hjemlet noe sted) og ved at fast tilsetning er blitt begrenset til prester i Den norske kirke (med unntak for Den evangelisk-lutherske Frikirke som har samme læregrunnlag som Den norske kirke og kirkesamfunn som har avtaler med Den norske kirke, som Metodistkirken). Heller ikke denne begrensningen er formelt sett hjemlet.⁴ I den tidligere refererte § 6 står det riktignok at Oslo biskop skal uttale seg, men tilsetningen skal skje i henhold til «vanlige regler for tilsetning av embets- og tjenestemenn i Forsvaret». I disse reglene finnes det ingen hjemmel for å stille krav om medlemskap i et bestemt kirkesamfunn.

⁴ Praksis er basert på feltprostens studie «Yrkestilsetting av feltprester fra andre kirkesamfunn enn Den norske kirke», fra 1997, med tilslutning fra Oslo biskop. I en ny studie «Likebehandling og variasjon» fra 2003 ble det imidlertid foreslått å åpne opp for at «alle feltpreststillinger i prinsippet må være åpne for alle som har gjort førstegangstjeneste som feltprester og er rulleført i Feltprestkorpset, uansett konfesjon». Oslo biskop uttalte følgende til forslaget: «Når det gjelder yrkestilsetting som feltprest, er adgangen til slik tjeneste regulert av den forbindelsen som består mellom Feltprestkorpset og Den norske kirke. Derfor er det prester fra Den norske kirke og fra kirkesamfunn som har inngått avtaler med Den norske kirke som normalt yrkestilsettes som feltprest. At slik yrkestilsetting også kan åpnes opp for prester fra andre trossamfunn, er et spørsmål som må drøftes grundigere. Dette fordrer bl. a. en mer avklart forståelse av den tilknytning til Den norske kirke som feltprostembetet og Oslo biskop representerer. Spørsmålet har også sammenheng med den pågående drøftingen av relasjonene mellom kirke og stat, synet på samfunnets verdigrunnlag m.v.» (skriv 27. august 2003).

Konsekvenser ved de to alternativene

Valget av alternativ A eller B får konsekvenser for hvilke endringer som må gjøres. Ved alternativ A: videreføring av tjenesten tilpasset en ny struktur, vil endringene i tråd med hva som er anført over begrenses til gjennomgang av bestemmelsene om feltpresttjeneste «etter Den norske kirkes orden» og om Oslo biskops «overtilsyn i kirkelige anliggender», videre av forståelsen av korpset som et ikke-geografisk prosti i Den norske kirke og av tilsettingspraksis. For øvrig vil det rettslige rammeverket kunne videreføres som i dag.

Ved valg av alternativ B: inkludering av feltpresttjenesten i den regulære kirkelige virksomhet i en fristilt kirke, vil dette kreve fundamentale endringer. Feltprestkorpset vil måtte nedlegges på grunn av at korpset er en militær, og dermed statlig, institusjon. Alle feltpresthemler vil også falle bort, dette fordi feltprestene er tilsatt som militære tjenestemenn og er lønnet under Forsvarsdepartementet. Nå kunne man teoretisk tenke seg at institusjonen og hjemlene kunne overføres en bloc til en fristilt kirke, men man vil da støte på grunnleggende juridiske og praktiske problemer. Hjemlene er opprettet innenfor Forsvarets totale stillingsramme, og de tilsatte er tilsatt med offisersgrad, med de rettigheter og plikter som knytter seg til det. Korpset finansieres tilsvarende over forsvarsbudsjettet. Man kan neppe forvente å få tilsvarende økonomiske overføringer fra Forsvarsbudsjettet til en fristilt feltpresttjeneste. Dette fordi korpset ikke bare ivaretar en kirkelig kategorialtjeneste i snever forstand. Korpset har ansvar for forvaltning av prester og teologer fra ulike kirkesamfunn, ansvar for tilrettelegging av religionsutøvelse i Forsvaret og etikkundervisning på alle nivåer i Forsvaret samt betydelige funksjoner innenfor Forsvarets totale personellomsorg.

Disse funksjonene vil ikke uproblematisk kunne videreføres av en tjeneste som organisatorisk er plassert utenfor Forsvaret. Det vil være et grunnleggende anliggende at slike funksjoner må være integrert i Forsvarets organisasjon, og på grunn av sin karakter ikke lar seg «outsourc»e. Konsekvensen vil da bli at Forsvaret må bygge opp nye strukturer for eksempelvis ivaretagelse av etikkopplæring, tilretteleggelse av religionsutøvelse, herunder forvaltning av eventuelle vernepliktige og mobiliseringsdisponerte prester, samt personelloppfølging. Dette kan mest presis defineres som en *sekularisering* i ordets opprinnelige betydning: funksjoner som tidligere har vært ivaretatt av eller ved kirken overføres til ikke-kirkelige institusjoner. Konsekvensene av dette må man tenke igjennom ved valg av alternativ B.

Nå kan en slik sekularisering vurderes som ønskelig med utgangspunkt i forståelse av feltpresttjenesten som en kirkelig kategorialtjeneste. Dette var et ho-

vedargument for Sivertsen-komiteen i 1975. Det er imidlertid heller ikke uproblematisk sett med utgangspunkt i kategorialtjenesteperspektivet. Finansieringen er allerede nevnt. Det andre er om en slik tjeneste i like stor grad som nå de facto har mulighet til å nå den enkelte soldat og befal med kirkens budskap, ikke bare i Norge, men også i skarpe internasjonale operasjoner.

En rettspolitisk og religionspolitisk begrunnelse for feltpresttjenesten

Selv om selve rettsgrunnlaget for feltpresttjenesten vil kunne bestå ved en nyordning av Stat og Kirke, og det kun må gjøres noen spesifiserte endringer som anført over, blir allikevel spørsmålet om feltpresttjenesten som en statlig virksomhet vil kunne begrunnes tilfredsstillende dersom statskirkeordningen avvikles. Et mulig utgangspunkt kan være Stat/kirke-utvalgets forslag om et grunnlovsfestet prinsipp om statens ansvar for å føre en aktivt støttende tros- og livssynspolitikk (5.6.2 Statens tros- og livssynspolitikk).

Grunnlovens § 2, 1 ledd garanterer alle borgere retten til fri religionsutøvelse. I følge EMK art 9 omfatter den frie religionsutøvelse retten til å uttrykke sin religion både i ord og handlinger, individuelt eller i fellesskap, privat eller offentlig. Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) artikkel 9 slår fast retten til fri religionsutøvelse, både individuelt og sammen med andre, privat og offentlig, i gudstjeneste, undervisning, praksis og observans. Begrensinger av religionsfriheten må begrunnes ut fra legitime hensyn, som offentlig sikkerhet, offentlig orden osv.

Samtidig som staten garanterer alle sine borgere retten til fri religionsutøvelse, pålegger den prinsipielt alle sine borgere militær verneplikt, uavhengig av religiøs tilhørighet, jf. GrL. § 109. Militærtjeneste er i vårt land definert som en samfunnsplikt som prinsipielt omfatter alle borgere. I praksis er imidlertid den allmenne verneplikten innskrenket. Poenget er imidlertid at gjennom verneplikten pålegger det demokratiske samfunn dets borgere en betydelig innskrenking av den individuelle frihet under militærtjeneste. Under militærtjeneste innskrenkes individets faktiske religionsfrihet – det vil si friheten til å fritt utøve sin religion på grunn av militærtjenestens karakter, blir betydelig innskrenket.

I krigsforhold vil innskrenking av fri religionsutøvelse være hjemlet, jf. EMK art. 15. Denne må imidlertid være begrenset til det strengt nødvendige, og ikke komme i konflikt med statens folkerettslige forpliktelser. Innskrenkningen kan altså ikke stå i strid med rettighetene til fri religionsutøvelse i blant annet Genevekonvensjonene. Nå kan ikke disse bestemmelser direkte anføres som

hjemmel for retten til fri religionsutøvelse i det norske Forsvaret, da dette formelt sett er en forpliktelse som Staten har påtatt seg overfor andre stater, ikke overfor egne borgere. Allikevel blir bestemmelsene relevante fordi det er fastsatt at den religiøse betjening i Forsvaret skal være i samsvar med Genevekonvensjonene.⁵

Soldatenes rett til fri religionsutøvelse er sikret både generelt gjennom EMK og spesielt gjennom krigens folkerett. Retten til fri religionsutøvelse gjelder i krig og også under krigsfangenskap. Denne retten kan ikke innskrenkes annet enn dersom den kommer i konflikt med den offentlige orden eller den militære sikkerhet.⁶ Som en konsekvens av militærtjenestens karakter og disse innskrenkinger vil de regulære sivile strukturer for fri religionsutøvelse (kirker, menigheter og møtevirksomhet) i realiteten ikke være tilstrekkelig for å sikre en fri religionsutøvelse i Forsvaret – spesielt ikke i krigstid. Dette innebærer at staten har en særskilt plikt til å etablere og støtte tilfredsstillende strukturer for en slik religionsutøvelse. Disse strukturene må for det første være utformet slik at de faktisk tilrettelegger for fri religionsutøvelse, og for det andre være utformet slik at de kan fungere også i krig, uten at de blir irrelevante enten på grunn av geografi eller fordi strukturene reelt sett kommer i konflikt med den militære sikkerhet i krig. Vi kan altså si at dette innebærer at staten må ha en større *positiv plikt* til å tilrettelegge for den frie religionsutøvelse enn det som kan gjøres gjeldende for det sivile samfunn. De konkrete tiltak for den frie religionsutøvelse må være utformet annerledes enn det som er tilfelle i en sivil fredssituasjon.

Disse overveielser har i spesiell grad stått sentralt i den amerikanske debatt om feltpresttjenesten, fordi den amerikanske konstitusjon garanterer den frie religionsutøvelse og setter et absolutt skille mellom stat og kirke, herunder forbud mot offentlig finansiering av religionsutøvelse. Spørsmålet var om den amerikanske feltpresttjenesten, som var finansiert av det offentlige, dermed var grunnlovsstridig. Konklusjonen ble at militærtjenesten innebærer en konflikt mellom den frie rett til religionsutøvelse og forbudet mot offentlig finansiering av religionsutøvelse. Dersom det offentlige ikke skulle finansiert feltpresttjenesten, ville dette i realiteten innebære en krenkelse av den frie religionsutøvelse i militæret. Nettopp fordi militærtjenesten i utgangspunktet innebar en innskrenking av religionsfriheten, hadde det offentlige en særskilt plikt til å etablere og finansiere strukturer i militæret som i det sivile samfunn ville vært grunnlovsstridig.

Selv om den norske konteksten er annerledes enn den amerikanske, synliggjør dette et grunnleggende prinsipp knyttet til statens særskilte plikt til

⁵ FR 2 – 1 – 1 Personelltjeneste i felt.

⁶ IV Haag-konvensjon, Landkriksreglementet, artikkel 18, 3. Genevekonvensjon artikkel 34.

ivaretagelse av religionsfriheten i institusjoner som Forsvaret. Feltpresttjenesten kan på bakgrunn av dette forstås som en *konkretisering av retten til fri religionsutøvelse i Forsvaret*. Den spesielle konteksten, spesielt knyttet til krigssituasjonen, innebærer at feltprester, knyttet til de væpnede styrkene, er den mest hensiktsmessige strukturen for tilretteleggelse for fri religionsutøvelse. Spørsmålet blir om det finnes andre strukturer som reelt sett vil bidra til en bedre tilretteleggelse av den frie religionsutøvelse i krig. Etter min mening finnes det ikke.

Som en logisk konsekvens av dette finnes det i krigens folkerett ikke bare bestemmelser om fri religionsutøvelse, men også bestemmelser om feltpresters status og funksjoner i krig. De skal ifølge Genevekonvensjonene ivareta personellens åndelige og religiøse behov. For å sikre dette anliggendet er de beskyttet på en særskilt måte. De er nonkombattante – det innebærer at de ikke er stridende, og de skal ikke defineres som legitimt stridsmål.⁷ De kan heller ikke tas som krigsfanger, men kan holdes tilbake for å ivareta krigsfangenes rett til fri religionsutøvelse.⁸ Disse bestemmelser gjelder feltprester som følger de væpnede styrker. Sivile prester i stridsområdet vil ikke ha samme beskyttelsesgrad. Dette vil være et argument for en uniformert og militært organisert feltpresttjeneste.

En statlig organisert og finansiert feltpresttjeneste kan derfor prinsipielt begrunnes uavhengig av statskirkeordningen. Bortfall av statskirkeordningen er ingen substansielt argument for bortfall av en statlig feltpresttjeneste.

Ivaretagelse av det kirkelige aspekt ved feltpresttjenesten

Som vist over kan en statlig feltpresttjeneste begrunnes ut fra rettspolitiske og religionspolitiske betraktninger. Spørsmålet er imidlertid om slike begrunnelser er relevant fra et kirkelig perspektiv. Det kan anføres at det kirkelige aspekt ved feltpresttjenesten kan stå i fare for å bli svært nedtonet. Dette er et viktig anliggende. Som nevnt innledningsvis vil de teologiske aspektene ikke drøftes her. I denne sammenheng er det de kirkelige, det vil i denne sammenhengen si de institusjonelle, sidene som står i fokus.

Det vil her være nødvendig å foreta en distinksjon mellom tre begreper:

- *Feltprestkorpset*. Feltprestkorpset vil måtte betraktes som en *militær* institusjon som funksjonelt ivaretar de religiøse og etiske spørsmål i Forsvaret, herunder også organiserer feltpresttjenesten. Denne institusjonen må ikke

⁷ 1. Genevekonvensjon artikkel 24.

⁸ 1. Genevekonvensjon artikkel 28, 3. Genevekonvensjon artikkel 37.

forveksles med et kirkelig prosti, og inngår således ikke i den kirkelige struktur. Den er en struktur som skal operasjonalisere religionsfriheten i Forsvaret, det vil si et anliggende som Forsvaret har plikt til å ivareta.

- *Feltpresttjenesten.* Feltpresttjenesten organiseres gjennom Feltprestkorpset, og består i vid forstand av de prester, pastorer og teologer fra ulike kirkesamfunn som etter Vernepliktsloven er pålagt tjenesteplikt som feltprest, i snever forstand av de feltprester som gjør tjeneste i Forsvaret. Tjenesten er offentligrettslig forankret, det vil si bestemmelser om tjenesten gis av offentlig myndighet og ikke av de enkelte kirkesamfunns organer.
- *Feltprester fra Den norske kirke.* Med utgangspunkt i kirkesamfunnstilhørighet til nåværende tjenestegjørende feltprester og den numerisk dominerende stilling Den norske kirke har, kan man legge til grunn at de fleste feltprester også fremover vil være prester i Den norske kirke. De vil stå under kirkelig tilsyn gjennom Den norske kirke og samtidig være tilsatt som feltprester i Forsvaret. Dette vil være tilsvarende som i dag, og en ny kirkeordning vil dermed ikke medføre endringer i arbeidsrettslige forhold for feltprester (dette i motsetning til prester tilsatt under kirkedepartementet). Det arbeid de feltprester som tilhører Den norske kirke utfører, vil være uttrykk for Den norske kirkes arbeid i Forsvaret. Det nye vil være at ikke feltpresttjenesten som sådan og Feltprestkorpset kan regnes som identisk med dette arbeid. Hvordan det kirkelige tilsyn for feltprester i DnK skal organiseres, kan tilrettelegges på ulike måter. Man kan eksempelvis tenke seg en ordning med basis i den nåværende, hvor Oslo biskop fører tilsyn. Kirken kan også velge å formalisere/videreføre tanken om et ikke-geografisk prosti, men da knyttet til dette kirkesamfunnets feltpresttjeneste, ikke til Feltprestkorpset som institusjon.

Et sentralt spørsmål i forlengelsen av denne distinksjonen er ivaretagelsen av det kirkelige aspekt ved tilsetting. Tilsetting vil som nå være en tilsetting i rammen av Forsvarets struktur. Den kirkelige struktur kommer nå til uttrykk gjennom Oslo biskops uttalelse før tilsetting foretas, og ved kollas etter foretatt tilsetting. Denne struktur kan videreutvikles slik at det organ/embete det enkelte kirkesamfunn har fastsatt som ansvarlig for feltpresttjenesten gir en uttalelse for søker tilhørende eget kirkesamfunn, og eventuelt, for de kirkesamfunn som har en slik ordning, utsteder kollas. I forlengelsen av dette blir det også spørsmål om det skal fastsettes en formalisert fordeling basert på kirkesamfunnenes størrelse, jf. den amerikanske praksis. Mot dette kan det imidlertid innvendes prinsipielt at det sentrale formale krav til tilsetting i feltpresttjeneste er at vedkommende er ordinert/tilsvarende, jf. Vernepliktslovens § 3, ikke hvilket kirkesamfunn vedkommende tilhører. Feltpresttjeneste vil heller ikke kunne forstås som en rettighet for noe kirkesamfunn, uansett størrelse. På samme måte som man legger til

grunn at en feltprest fra Den norske kirke vil kunne gjøre en tjeneste også for personell som ikke er medlemmer av Den norske kirke, vil man måtte legge til grunn av feltprester som ikke tilhører Den norske kirke vil kunne gjøre en tjeneste også for personell som er medlemmer av Den norske kirke. Et annet spørsmål i denne sammenhengen er en eventuell etablering av fellesorganer bestående av representanter for ulike kirkesamfunn både knyttet til utvelgelse og tilsetning av feltprester, så vel som koordinering og høringsinstans i spørsmål vedrørende feltpresttjenesten, eksempelvis liturgispørsmål.

I forlengelsen av det økumeniske perspektiv kommer man heller ikke unna bredere religionspolitiske overveielser, knyttet forholdet mellom korpset og andre religioner. Et alternativ kunne være den amerikanske modellen for organisering av feltpresttjeneste, hvor også feltprester fra andre religioner ble organisert innenfor rammen av korpset. Det er ikke sikkert en slik modell er den mest hensiktsmessige, med tanke på videreutvikling av feltpresttjeneste i norsk sammenheng. Det er imidlertid viktig å finne ordninger som ivaretar det militære personellets grunnleggende rett til religiøs betjening og religionsutøvelse på en best mulig måte.

De forhold som er tatt opp her er bare skissert, og må utredes videre. I tillegg er det også en rekke andre spørsmål som vil kunne aktualiseres og må utredes nærmere. Dette er allikevel et utgangspunkt for videre drøfting.

Konklusjon

En statlig organisert og finansiert feltpresttjeneste kan prinsipielt begrunnes uavhengig av statskirkeordningen. Bortfall av statskirkeordningen er således intet substansielt argument for et tilsvarende bortfall av en statlig feltpresttjeneste.

Ved et bortfall av statskirkeordningen vil selve det rettslige hjemmelsgrunnlag for Feltprestkorpset kunne bestå, men det vil måtte gjøres noen endringer i korpsets tilknytning til Den norske kirke, slik denne fremstår i kongelig resolusjon av 22. oktober 1954.

En slik tilnærming vil være en konkretisering av det første alternativet Stat/kirke-utvalget skisserer: en videreføring av tjenesten, tilpasset ny struktur.

Nils Terje Lunde (f. 1971). Skolesenterprest ved Forsvarets Skolesenter, Akershus festning. Luftkrigsskoleprest 1996 – 2005. Har publisert arbeider i medietikk, militæretikk og feltpresttjenestens historie. Adresse: Myrdalveien 3C, 1086 Oslo. E-post: nlunde@fss.mil.no

